

5th International Congress of Multidisciplinary Social Sciences

Full Papers

Meryem BULUT
Zeynel KARACAGİL

**5thInternational Congress on
Multidisciplinary Social Sciences**

Full Papers

ICMUSS

21-22 May 2023

Ankara/Turkey

BIDGE Publications

5thInternational Congress on Multidisciplinary Social Sciences Full Papers

ISBN: 978-625-6488-04-5

Editors

Meryem BULUT, Zeynel KARACAGİL

Page Layout: GÖZDE YÜCEL

1st Edition: BIDGE Publications, 2023

All rights of this work are reserved. It cannot be reproduced in any way without the written permission of the publisher and editor, except for short excerpts to be made for promotion by citing the source.

Certificate No: 71374

Copyright © BIDGE Publications

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayin@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

SCIENTIFIC COMMITTEE

Dr. Abdelkarim Bellil – University of Chadli Ben Jdid
Dr. Abdulhan Ünlüsoy – İnönü University
Dr. Abdullah Adigüzel – Düzce University
Dr. Adem Ögüt – Necmettin Erbakan University
Dr. Adnan Sevim – Anadolu University
Dr. Ahmet Tan – Iğdır University
Dr. Ahmet Yıldırım – Süleyman Demirel University
Dr. Alim Koray Cengiz – Hatay Mustafa Kemal University
Dr. Alper Bodur – Ondokuz Mayıs University
Dr. Aşkin İnci Sökmen Alaca – İstanbul Arel University
Dr. Aşkin Kiraz – Yakın Doğu University
Dr. Atabey Kiliç – Erciyes University
Dr. Atilla Pulur – Gazi University /Spor Bilimleri
Dr. Aybike Serttaş – İstinye University
Dr. Aybike Tuba Özden – Ondokuz Mayıs University
Dr. Aybuke Ceyhan Sezgin – Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Aydın Çivilidağ – Akdeniz University
Dr. Aylin Gürbüz – Trakya University
Dr. Bahar Kaya – Mimar Sinan Güzel Sanatlar University
Dr. Bahattin Keleş – Şırnak University
Dr. Barış Erdal – Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar University
Dr. Bekir Parlak – Bursa Uludağ University
Dr. Berna Özkut – Afyon Kocatepe University
Dr. Birsnel Oruç Aslan – Balıkesir University
Dr. Buket Önal – Kocaeli University
Dr. Burcu Gezer Şen – Fırat University
Dr. Burcu Kaya Erdem – İstanbul University
Dr. Canser Kardaş – Muş Alparslan University
Dr. Cihan Camci – Akdeniz University
Dr. Çağatay Yücel – Dicle University
Dr. Didem Kan Kiliç – İzmir Ekonomi University
Dr. Dilek Turan – Hacettepe University
Dr. Doğan Bozdoğan – Tokat Gaziosmanpaşa University
Dr. Ebubekir Eraslan – Muğla Sitki Koçman University
Dr. Elif Çelenk Kaya – Ondokuz Mayıs University
Dr. Elif Özlem Özçatal – Tokat Gaziosmanpaşa University
Dr. Emine Güzel – İnönü University
Dr. Emine Koca – Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Emrah Eriş – Siirt University
Dr. Emrullah Şeker – Bitlis Eren University
Dr. Erdoğan Altinkaynak – Ardahan University
Dr. Erdoğan Ekiz – Westminster International University İn Tashkent

Dr. Erkan Efiltili – Kirgizistan-Türkiye Manas University
Dr. Ertuğrul Yuvalı – Erciyes University
Dr. Ezgi Gökçe – Uşak University
Dr. F. Gülay Mirzaoglu – Hacettepe University
Dr. F.Gül Koçsoy – Fırat University
Dr. Fahri Özteke – Batman University
Dr. Fatih Veyis – Atatürk University
Dr. Fatma Sevinç Erbaşı – Eskişehir Osmangazi University
Dr. Gökçen Yüksel – University Of Pedagogy Freiburg
Dr. Gül Esra Atalay – Üsküdar University
Dr. Gül Mükerrerem Öztürk – Recep Tayyip Erdoğan University
Dr. Gülay Günay – Karabük University
Dr. Güldem Dönel Akgül – Erzincan Binali Yıldırım University
Dr. Gülden Filiz Önal – Gazi University
Dr. Güler Tuluk – Kastamonu University
Dr. Gülten Demiral – Uşak University
Dr. Gürkan Yılmaz – Niğde Ömer Halisdemir University
Dr. H. Eylem Kaya – Süleyman Demirel University
Dr. H. Meltem Gündoğdu – Kırklareli University
Dr. H.Burçin Henden Şolt – Zonguldak Bülent Ecevit University
Dr. Hacı Can – Dokuz Eylül University
Dr. Hadi Sağlam – Erzincan Binali Yıldırım University
Dr. Hakan Kara – Kütahya Dumlupınar University
Dr. Harun Yakışık – Çankiri Karatekin University
Dr. Harun Yıldız – Ondokuz Mayıs University İlahiyat Fakültesi
Dr. Hasan Bardakçi – Harran University
Dr. Hatice Necla Keleş – Bahçeşehir University
Dr. Hatice Pekmez – Gaziantep University
Dr. Havise Güleç – Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Hilal Süreyya Yılmaz – Dokuz Eylül University
Dr. Hüseyin Erol – Adıyaman University
Dr. Hüseyin Şeyhanlioğlu – Gaziantep University
Dr. İbrahim Halil Sugoğu – Şırnak University
Dr. İbrahim Halil Yurdakal – Pamukkale Üniversitesi
Dr. İlhami Günay – Kütahya Dumlupınar University
Dr. İrem Karakoç – Dokuz Eylül University
Dr. İsmail Coşkun – Van Yü Edebiyat
Dr. İsmail Sevinç – Necmettin Erbakan University
Dr. Junus Ganiev – Kirgizistan-Türkiye Manas University
Dr. Kamala Gahramanova – Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Kemal Polat – Anadolu University
Dr. Kübra Cihangir-Çamur – Gazi University

Dr. Lütviyye Asgerzade – Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi
Dr. Lütviyye Asgerzade – Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi
Dr. M. Murat Payam – Adiyaman University
Dr. Maşallah Turan – Mardin Artuklu University
Dr. Meftune Özbakir Umut – Bolu Abant İzzet Baysal University
Dr. Mehmet Ali Kilay Araz – Ankara Sosyal Bilimler University
Dr. Mehmet Aydın – Ondokuz Mayıs University
Dr. Mehmet Ilkim – İnönü University
Dr. Mehmet Kayhan Kurtuldu – Trabzon University
Dr. Mehmet Şata – Ağrı İbrahim Çeçen University
Dr. Mehmet Şimşek – Giresun University
Dr. Mehmet Türegün – Barry University
Dr. Mehmet Ulucan – Firat University
Dr. Meltem Unal Erzen – İstanbul University
Dr. Mert Namlı – İstanbul University
Dr. Mesut Bozkurt – Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Metin Ekici – Ege University
Dr. Metin Eren – Van Yüzüncü Yıl University
Dr. Michel Bozdemir – Inalco
Dr. Mohammadreza Shahidipak – Islamic Azad University
Dr. Muamber Yılmaz – Bartın University
Dr. Muhammet Hanifi Ercoşkun – Atatürk University
Dr. Mukhtar Ahmad Bhat – Jamia Millia İslamia New Delhi İndia
Dr. Mustafa C. Sadakaoğlu – Haliç University
Dr. Mustafa Canbaz – Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri University
Dr. Mustafa Çelebi – Erciyes University
Dr. Mustafa Karazeybek – Afyon Kocatepe University
Dr. Mustafa Kaya – Afyon Kocatepe University
Dr. Mustafa Toprak – American University In Cairo
Dr. Mustafa Ünverdi – Gaziantep University
Dr. Mustafa Yayla – Polis Akademisi
Dr. Naile Rengin Oyman – Süleyman Demirel University
Dr. Neşegül Parlak – Ordu University
Dr. Nilgün Şener – Kocaeli University
Dr. Nizam Orçun Önal – Erciyes University
Dr. Nurullah Agitoğlu – Şirnak University
Dr. Nühket Balliel – Aydın Adnan Menderes University
Dr. Okan Baldil – Universidade De Coimbra
Dr. Oktay Başak – Van Yüzüncü Yıl University
Dr. Orhan Karamustafaoglu – Amasya University
Dr. Ömer Cem Karacaoğlu – Kisayol Akademi
Dr. Özden Kanter – Hitit University
Dr. Özgür Eken – İnönü University

Dr. Özlem Özaltunoğlu – Sivas Cumhuriyet University
Dr. Özlem Sertkaya Doğan – İstanbul University
Dr. Özlem Uslu – Çukurova University
Dr. Özlem Üner – Mimar Sinan Güzel Sanatlar University
Dr. Öztürk Emiroğlu – Varşova University
Dr. Paşa Yalçın – Erzincan Binali Yıldırım University
Dr. Pelin Önder Erol – Ege University
Dr. Ramilə Dadaşova – Beynəlxalq Münasibətlər
Dr. Recep Önal – Giresun University
Dr. Rita Salmorbekova – National Academy Of Sciences Of The Kyrgyz Republic
Dr. Rüstem Barış Yeşilay – Ege University
Dr. Salih Uçak – University Of Georgia
Dr. Seval Özgel Felek – Ordu University
Dr. Susanne Becker – Iu International University

REVIEWER COMMITTEE

Dr. Abdulğafur İş – Şirnak University
Dr. Adnan Sevim – Anadolu University
Dr. Ahmet Fidan – Ordu University
Dr. Ahmet Tokmak – Marmara University
Dr. Ahmet Yıldırım – Süleyman Demirel University
Dr. Akin Gönen – Selçuk University
Dr. Ali Demir – Avrasya University
Dr. Arif Güngör – Düzce University
Dr. Aşkin Çökövün – Mersin University
Dr. Atilla Şirin – Selçuk University
Dr. Aynur Akpınar – Kto Karatay University
Dr. Ayşe Soy Temür – Düzce University
Dr. Ayşegül Türk – Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. Bahanur Garan – İstanbul Arel University
Dr. Bahar Başak Üstel Ari – Çankiri Karatekin University
Dr. Banu Özkeser – Çukurova University
Dr. Begüm Eken – Hacettepe University
Dr. Bekir Tuncer – Muğla Sitki Koçman University
Dr. Bekir Yitik – Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Belis Gülay – Maltepe University
Dr. Berivan Kızılırmak – İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu
Dr. Bilge Öztürk – Kocaeli University
Dr. Binnaz Çınar – Bandırma Onyedi Eylül University
Dr. Canan Olpak Koç – Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Çağatay Yücel – Dicle University
Dr. Çağrı Ulu – İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu
Dr. Damira Baygonuşova – Kirgizistan-Türkiye Manas University
Dr. Damla Taşkin – Uluslararası Final University

Dr. Davut Nacar – Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Deniz Ünal Adigüzel – Pamukkale University
Dr. Dilek Çağırğan – İstanbul University-Cerrahpaşa
Dr. Dilek Turan – Hacettepe University
Dr. Dilşah Kalay – Kütahya Dumlupınar University
Dr. Dr. Murat Balci – İstanbul Aydın University
Dr. Egem Zağralı Çakır – Muğla Sitki Koçman University
Dr. Elçin Noyan – Antalya Akev University
Dr. Elif Türel – İstanbul Rumeli University
Dr. Emin Ünsal – Trakya University
Dr. Emine Aydın – Trakya University
Dr. Emine Erdoğan – Kafkas University
Dr. Emine Güzel – İnönü University
Dr. Emine Uzunali – Siirt University
Dr. Emrah Işık – Batman University
Dr. Enver Emre Öcal – İstanbul Topkapı University
Dr. Erdoğan Altinkaynak – Ardahan University
Dr. Erman Aksoy – Gazi University
Dr. Ertuğrul Çam – Bilecik Şeyh Edebali University
Dr. Esra Parlak – Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Esra Tuğrul Tunç – Fırat University
Dr. Ezgi Gökçe – Uşak University
Dr. Fatih Diren – Niğde Ömer Halisdemir University
Dr. Fatih Volkan Ayyıldız – Ardahan University
Dr. Fatma Sevinç Erbaşı – Eskişehir Osmangazi University
Dr. Ferdi Çiftçi – Manisa Celal Bayar University
Dr. Füsün Kurt Gökçeli – Anadolu University
Dr. Gaye Topa Çiftçi – Alanya Hamdullah Emin Paşa University
Dr. Gizem Tabaru Örnek – Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. Gizem Yılmaz – İstanbul Kültür University
Dr. Gulen Uygarer – Doğu Akdeniz University
Dr. Gülay Günay – Karabük University
Dr. Gülben Sevgi – Hacettepe University
Dr. Gülcan Şeremet – Çankiri Karatekin University
Dr. Gülser Yavuz – Mersin University
Dr. Gürkan Yılmaz – Niğde Ömer Halisdemir University
Dr. H.Burçin Henden Şolt – Zonguldak Bülent Ecevit University
Dr. Habibe Yaman – Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Hacı Can – Dokuz Eylül University
Dr. Hakan Kara – Kütahya Dumlupınar University
Dr. Hakan Şalli – Trakya University
Dr. Halil Yavaş – Hitit University
Dr. Hamdi Temel – Yozgat Bozok University
Dr. Hamza Öz – Yozgat Bozok University
Dr. Harun Doğan – Akdeniz University
Dr. Harun Yakaşık – Çankiri Karatekin University

Dr. Hasan Hüseyin Akkaş – Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. Hatice Bahçe – Kayseri University
Dr. Hülya Yiğit Özüdoğru – Ankara Hacı Bayram Veli University
Dr. İtir Eskioglu Kamcez – Gazi University
Dr. İbrahim Halil Yurdakal – Pamukkale Üniversitesi
Dr. İbrahim Yavuz – Kütahya Dumlupınar University
Dr. İhsan Cora – Giresun University
Dr. İlke İlder Güven – Dokuz Eylül University
Dr. İlknur Ekiz Ataşer – Kto Karatay University
Dr. İsmail Akkaş – Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. İsmail Ceyhan – Ankara Yıldırım Beyazıt University
Dr. İsmail Hakkı Elçi – İstanbul Arel University
Dr. İsmail Sevinç – Necmettin Erbakan University
Dr. İsmail Ukav – Adiyaman University
Dr. İsrail Karataş – Alanya Alaaddin Keykubat University
Dr. Kadiyan Boobekova – Kirgizistan- Türkiye Manas University
Dr. Kağan Karademir – Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı
Dr. Kudret Aslan – Tobb Etü Hukuk Fakültesi
Dr. Kudret Gül – Balıkesir University
Dr. Kürşad Çavuşoğlu – Mersin University Anamur
Dr. Lale Aslan – Trakya University
Dr. M. Murat Payam – Adiyaman University
Dr. Mahsum Avcı – Bingöl University
Dr. Me Doğan – Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Mehmet Ali Türkmenoğlu – Harran University
Dr. Mehmet Özmenli – Giresun University
Dr. Mehmet Şimşek – Giresun University
Dr. Melek Astar – Fatih Sultan Mehmet Vakıf University
Dr. Melek Baba Öztürk – Ondokuz Mayıs University
Dr. Melek Çubukcu – Çukurova University
Dr. Mertcan Arıtürk – Yozgat Bozok University
Dr. Metin Eren – Van Yüzüncü Yıl University
Dr. Meysure Evren Çelik Sütüçer – İstanbul Esenyurt University
Dr. Murat Akin – Niğde Ömer Halisdemir University
Dr. Murat Ercan – Çankiri Karatekin University
Dr. Murat Tekbaş – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Musa Bardak – İstanbul Sabahattin Zaim University
Dr. Musa Eroğlu – Mersin University
Dr. Mustafa Diğler – Karamanoğlu Mehmetbey University
Dr. Mustafa Eğilmez – Kastamonu University
Dr. Mustafa Karazeybek – Afyon Kocatepe University

Dr. Mustafa Kurt – Bursa Uludağ University
Dr. Muzaffer Derya Nazlipinar Subaşı – Kütahya
Dumlupınar University
Dr. Müzeyyen Aygün – Kütahya Dumlupınar
University
Dr. Nadir Ateşoğlu – Sinop University
Dr. Necibe Şen – Erzincan Binali Yıldırım University
Dr. Nihan Tomris Küçün – Eskişehir Osmangazi
University
Dr. Nihat Demirtaş – İskenderun Teknik University
Dr. Nihat Karaer – Burdur Mehmet Akif Ersoy
University
Dr. Nilgün Şener – Kocaeli University
Dr. Nizam Orçun Önal – Erciyes University
Dr. Nur Çağlar Çetinkaya – Çankiri Karatekin
University
Dr. Nurullah Bulut – Sivas Cumhuriyet University
Dr. Oguzhan Uzun – Kırşehir Ahi Evran University
Dr. Oğuzhan Tekin – Tokat Gaziosmanpaşa
University
Dr. Omer Emirkadi – Karadeniz Teknik University
Dr. Omer Fatih Tekin – Kastamonu University
Dr. Orhun Taşpınar – Türk Hava Kurumu
University
Dr. Osman Yalap – Artvin Çoruh University
Dr. Özcan Aslan – Gazi University
Dr. Özer Silsüpür – Trabzon University

Dr. Özge Demirel – Bodrum Belediyesi
Dr. Özgür Koçbulut – Tokat Gaziosmanpaşa
University
Dr. Özlem Demren – Sivas Cumhuriyet University
Dr. Özlem Özaltunoğlu – Sivas Cumhuriyet
University
Dr. Özlem Sertkaya Doğan – İstanbul University
Dr. Parvin Ghorbanzadeh Dizaji – Eskişehir
Osmangazi University
Dr. Pinar Karahan Dursun – Çevre, Şehircilik Ve
İklim Değişikliği Bakanlığı
Dr. Pinar Kurt – Bandırma Onyedli Eylül University
Dr. Rabia Acemioğlu – Iğdır University
Dr. Recep Aslaner – İnönü University
Dr. Recep Ertuğay – Atatürk University
Dr. Sadik Beklen – Fırat University

ORGANIZERS COMMITTEE

Bilimi Destekleme ve Geliştirme Derneği
Dr. Meryem BULUT – Ankara University
Dr. Hacer HÜSEYİNOVA – Azerbaycan Devlet
Pedagoji Univesiy
Dr. Zeynel KARACAGİL

ICMUS

Contents

Yetişkin Dağcılarda Antropometrik Ölçümler ve Somatotip Belirlenmesi	12
Murat BAŞLI	12
Murat TUTAR	12
Beden Eğitimi Öğretmenlerine Çevrimiçi Öğretim İçin Etkili İpuçları	20
Kazım KAYA	20
Mustafa ÇATAR.....	20
Sporda Görsel Dikkat Penceresine Yönelik Derleme Çalışması	29
Dede BAŞTÜRK	29
Emrah IŞIK.....	29
Olimpiyat Oyunlarının Düzenledikleri Şehirler Üzerine Etkilerinin İncelenmesi	36
Ahmet Aydemir	36
Waldorf Okulları: Türkiye Eğitim Sistemine Uygulanabilirliği	43
Mehmet Beşir GÖK.....	43
Nazım ÇOĞALTAY	43
Demokratik Okullar: Zorunlu Eğitimden Özgür Eğitime Yönelim.....	61
Gülşen GENÇDAL	61
Nazım ÇOĞALTAY	61
The Possible Future of the 'Artificial' Between Intelligence and Emotion: A Speculative Debate Through the Movie “Her”.....	73
Pınar SARIGÖL.....	73
The Importance of Education from Body Discipline to Regulation of Population	78
Pınar SARIGÖL.....	78
Socio-Political Analysis of Healthy and Sufficient Eating.....	83
Pınar SARIGÖL.....	83
Üniversite Öğrencilerinin İnternet Üzerinden Alışveriş Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Tüketim Sosyolojisi Bağlamında İncelenmesi.....	88
Kübra YILDIZLAR	88
Anahaber Bültenlerinde Yayınlanan Göçmen Haberlerinin Gündem Belirleme Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi	103
Leyla DEMİR	103
Hicran Özlem ILGIN	103
The strategies of information and program policies in re-dimensioning of public and private audiovisual operators in Albania – Case study of Top Channel TV and Vizion Plus TV.....	114
Alban TARTARI	114

Afet Döneminde Kullanıcıların Google Trends Arama Eğilimleri; Kahramanmaraş Depremi Örneği	123
Aykan ŞAHİN	123
Hicran Özlem ILGIN	123
The Effects of Policy Rates on Commercial Credit Rates in Turkey	143
Yunus Devran ÖZKAN	143
Asuman OKTAYER BUZLUCA.....	143
I.Körfez Savaşı ve Neoliberalizmin Mısır Toplum ve Siyasetine Etkileri	156
Hasan FİDAN	156
The Determinants of Credit Supply of SMEs in Turkey	165
Yunus Devran ÖZKAN	165
Asuman OKTAYER BUZLUCA.....	165
The Determinants of Credit Supply of the Construction Sector in Turkey	181
Yunus Devran ÖZKAN	181
Asuman OKTAYER BUZLUCA.....	181
Yükseköğretim Düzeyine Sahip Bireylerde Depreme Hazırbulunuşluğu Etkileyen Sosyodemografik Faktörler.....	197
Sena KAYA	197
Meral ÖZTÜRK.....	197
Ahmet TÜRK.....	197
Psikoanalitik aile danışması kuramına göre atıklarınca filminin analizi	205
Kubra Zeynep ÇAKOĞLU	205
Adem BÖLÜKBAŞI.....	205
Kalkınma Planları Çerçevesinde İç ve Dış Göç Olgusu	222
Tuğba YOLCU	222
Melis İlayda YARŞI	222
Dijitalleşme-Demokrasi İlişkisi: Uluslararası Literatüre Yönelik Bilimetric Bir Analiz	238
Tuğba YOLCU	238
Aslı SEZGİN BÜYÜKALACA	238
Kamusal Sanat Üretiminde Kalıcılık ve Geçicilik – Tate Modern Örneği.....	254
Senem KAYMAZ.....	254
İpek ÖZER.....	254
Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Sağlık Politikası ve Planlaması Algıları.....	269
Cuma FİDAN.....	269
Investigation of Charismatic Leadership Perception of Employees in the Aviation Sector in terms of Demographic Characteristics.....	279

Rabia YILMAZ	279
Karbon Muhasebesi ve Şirketlerin İklim Değişikliğiyle Mücadeledeki Rolü	297
Sibel KAHRAMAN AK	297
Evli Kadınların Duygusal Şiddete Maruz Kalma, Psikolojik ve Sosyal İyi Oluş Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	310
Kadriye AYAZ	310
Oğuzhan YILDIRIM.....	310
Hatice KUMCAĞIZ	310
Aleksitimi, Duygu Gereksinimi ve Benlik Sunumu Arasındaki İlişkiler The Relationship Between Alexithymia, Need For Affect And Self Monitoring	331
Merve SÜDEMEN.....	331
Mehmet Ertuğrul UÇAR.....	331
Çağatay Türkçesi'nin Son Dönemine Ait Firdevsü'l-İkbâl Adlı Eserde Yer Alan Dua ve Tazim Sözleri	344
Erhan ÇAKIR	344
Klâsik Mûsikînin Son Temsilcisi Zekâi Dede Efendi.....	364
Emre AKGÜN	364
Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Borsa İstanbul Mali Kuruluşlar Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	373
Yunus KARAÖMER	373
Kronizmin Örgütsel Bağlılığa Etkisi	383
Begüm ÖZ	383
Tomur Atagök With Its Works Showing The Viewer	402
Ayhan ÖZER	402
Examination Of John Berger's Criticism On Şeker Ahmet Paşa's Woodcutter In The Forest	411
Ayhan ÖZER	411
Engelli Hakları Hareketi ile Birlikte Değişen “Engelli” Tanımı	420
Funda EYÜPOĞLU	420
Hindistan`da Sathya Sai Baba Hareketi	428
Amina MUSTAFAYEVAI	428
Kişilerarası Duygu Düzenleme, Kişilik, Duygu İfadesi, Ebeveyn Kabul Reddi ve Sosyal Destek Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*	442
Sümeyye Sema YILMAZ	442
Demet VURAL YÜZBAŞI	442
The Regional Protection of Asylum Seekers: Contribution of Article 3 of the European Convention on Human Rights.....	456

Murat POYRAZ.....	456
Berrin PEKMEZ.....	467
Investigating the Perceptions of High School Students Towards Using Social Media as a Tool to Learn Vocabulary	480
Furkan DEMİR.....	480
Ayhan KAHRAMAN	480
Herbinus'un Türkçe Kateşizmi Üzerine Notlar Ve İlaveler	493
Musa SALAN	493
Kalkınma Projeleri Başvurularında Yaşanan Zorluklar ve Yazılımsal Çözüm Önerisi	521
İrfan Emre ÇELİK	521
Mesut POLATGİL.....	521
AI-Generated Art	531
Gözde YETMEN	531
Güllü Aslıhan ATEŞ ULUTAŞ	531
Investigating the Level of Willingness To Communicate (WTC) in Second Language In High School Students: Kütahya Sample	544
Burhan KARA	544
Ayhan KAHRAMAN	544
Engelli Bakımını Üstlenen Kadınların Deneyimleri: Nitel Bir Araştırma.....	558
Hale YILMAZ	558
Oğuzhan YILDIRIM.....	558
Hatice KUMCAĞIZ	558
Sema Kaygusuz Öykü ve Romanlarında Büyükanne Karakteri	568
Ferda ATLI.....	568
Üniversiteli Kadın Öğrencilerin Feminist Kimlik Gelişimi, Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi.....	575
Tuğba CİNGİL.....	575
Rezzan GÜNDOĞDU.....	575

Herbinius'un Türkçe Katesizmi Üzerine Notlar Ve İlaveler

Musa SALAN¹

Özet

Osmanlı Türkçesinin yazılı mirası söz konusu olduğunda akla ilk gelen eser külliyyatı Osmanlı tebaası tarafından yazılan Arap harfli Türkçe metinlerdir. Bununla birlikte özellikle 16. yüzyıl ve sonrasında Avrupalılar tarafından yazılan bugün *çevriyazı/transkripsiyon metinleri* olarak andığımız Latin harfli Türkçe metinler de tüm kusurlarına rağmen Osmanlı Türkçesi dil mirasının önemli bir parçasını oluşturur. Bu Latin harfli metinler çoğunlukla Türkçeyi öğrenme ve öğretme saikleriyle yazılsa da bunun dışındaki amaçlarla yazılan Latin harfli Türkçe eserler de vardır. Bu çalışmayla ışık tutmaya çalışacağımız eser olan “Horæ Turcico-Catechetica” de Müslüman Türkleri vaftize hazırlamayı amaçlayan dinî bir kitaptır. Eser Alman rahip ve bilim adamı Johannes Herbinius tarafından 1675'te Gdansk'ta yayımlanmıştır. 15 sayfa hacminde olan bu kitapta Herbinius'un “saat” adıyla anılan on iki Türkçe-Latince bölümüyle Georgievits ve Bohemus'un Türkçe “rabbin duası” metinleri bulunmaktadır. Bu kısa kitap üzerine ilk ve tek dil incelemesi 1948 yılında Leh Türkolog Ananiasz Zajaczkowski tarafından yapılan 78 sayfalık bir kitap çalışmasıdır: *Glosy Tureckie w Zabytkach Staropolskich: I. Katechizacja Turecka Jana Herbiniusa* (Eski Lehçe Eserlerde Bulunan Türkçe Parçalar: Yan Herbinius'un Türkçe Katesizmi). Zamanı için başarılı ve yeterli bir çalışma olan bu yayın Lehçe olması dolayısıyla Türkiye Türkolojisine gerektiği ölçüde katkı sağlayamamıştır. 1948 yılından sonra hem ilgili sahada hem de Herbinius'un eserine ışık tutabilecek diğer sahalarda pek çok yayın yapılmıştır. Biz de bu yazıyla hem bu tarihî eseri ve Zajaczkowski'nin çalışmasını tanıtmak hem de farklı düşüncelerimizi ve ilavelerimizi sunmayı amaçlıyoruz.

Anahtar kelimeler: transkripsiyon metinleri, çevriyazı metinleri, Latin harfli Osmanlı Türkçesi, 17. yüzyıl Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, dinî metin, Türkçe Hristiyanlık metni, katesizm.

¹ Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, ORCID:0000-0001-7624-7614.

0. GİRİŞ

Osmanlı Türkçesinin yazılı mirası dendiğinde akla ilk gelen elbette ki Osmanlı İmparatorluğunda Arap harfleriyle yazılmış metinler gelir. Bununla birlikte hiç de azımsanmayacak bir Latin harfli Osmanlı Türkçesi yadigarı vardır. Avrupalı elçi, gezgin, tüccar veya din adamları tarafından Türkçenin öğretimi ya da başka amaçlar dolayısıyla kaleme alınmış eserlerdir. Bunların yaygın adı çevriyazı/transkripsiyon metinleridir.¹

Bilindiği gibi Arap harflerinin Türkçenin seslerini tam olarak yansıtmaya yeterliliği bulunmamaktadır ve bu alfabeyle yazanlar bu eksiklik için önemli bir yenilik getirmemiştir. Transkripsiyon metinleri ise -tutarsızlıklarına rağmen- Arap harflerinden kaynaklanan boşlukları doldurma açısından önemli tarihi kaynaklardır.

Transkripsiyon metinleri yirminci yüzyılın ilk yarısından bu yana Türkologlarca yapılan çalışmalara konu olmuştur. Türkiye’de de Yavuz Kartallıoğlu ve Ömer Yağmur bu sahaya önemli katkıda bulunmuşlar ve bu sahaya yeni katılan isimlerle birlikte katkıda bulunmaya devam etmektedirler.

Johannes Herbinius’un 1675’te basılan Latince-Türkçe eserine Türkiye’de yapılan çalışmalarda ve tezlerde temas edilmişse de bu eser ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bununla birlikte Leh Türkolog Ananiasz Zajaczkowski 1948’de bu eser üzerine bir kitap çalışması gerçekleştirmiştir. Yapılan bu çalışma Lehçe olduğu için o tarihten bu yana Türkiye Türkolojisine önemli bir katkı sağlayamamıştır. Bu nedenle biz bu çalışmayla hem söz konusu tarihi eseri hem Zajaczkowski’nin çalışmasını tanıtmayı, eserin bir kez daha üzerinden geçip kendi bakış açımızı sunmayı ve ilaveler yapmayı amaçlıyoruz.

Çalışmamızda söz konusu iki eseri tanıttıktan sonra, metnin transkripsiyon-transliterasyonunu Zajaczkowski’ninkiyle birlikte verip inceleme bölümünde Leh Türkoloğun tespitleriyle kendi yorumlarımızı ve ilavelerimizi paylaşacağız. Çalışmamızda eserin tıpkıbasımını vermemekle birlikte Türkçe metni içeren kısımların kesitleri transkripsiyon-transliterasyon bölümünde sunulmaktadır. Transkripsiyon-transliterasyonda orijinalden farklı yorumlanan harfleri italik olarak belirttik. Çalışmamızın metin bölümünde Georgievits ve Bohemus’a ait olan “Rabb’in duası” metinleri de bulunmaktadır.

0.1. Horae Turcico-Catecheticae, Sive Institutio brevis Catechetica, cuiusdam Turcae circumcisi

Eserin başlığının çevirisi şöyledir: “Türkçe kateşizm² saatleri veya sünnetli bir Türk için kısa kateşizm talimatı”. Bu başlıktaki “saat” doğrudan doğruya Lehçe *zygar*’ın karşılığı olup eserdeki on iki “bölüm”den birine karşılık gelir. Eserin kısa başlığı olan *Horae Turcico-Catecheticae* (telaffuzu: *oray turçiko kateketikay*) Lehçe *Zygar Catechizmowy* (‘Kateşizm Saati’) eserinin başlığına paralel oluşturulmuştur (Zajaczkowski, 1948: 22).

Eser Hristiyan olmak isteyen Müslüman Türklere vaftiz edilmeden önce verilmesi gereken bilgileri ihtiva eder.

¹ Hazai bu adlandırmaya şöyle itiraz eder: “Bu terim, en başından eserin transkribe edilmiş olduğunu bildirir, halbuki bu eserler translitere de edilebilir. Bununla birlikte doğru terim olan ‘Arap yazısıyla yazılmamış eserler’ bu kanıksanmış tabirin yerini çok hızlı bir şekilde alamayacaktır.” (1990: 63).

² Türkçe sözlüklerde yer almayan bu sözcük Vikipedi’de şöyle tanımlanır: “Hristiyanlıkta vaftiz olup dine girmeden önce alınan din eğitimine verilen isimdir. Modern tarih bağlamında değerlendirildiğinde bu kavram Hristiyanlığın temel kurallarını açıklayan bir kitaba da işaret etmektedir.” (url-1, 10.02.2023)

Eser iç kapak kısmıyla birlikte 16 sayfadan müteşekkildir. Kapağı takip eden 7 sayfalık Latince bölümde eserin yazılış amacı, Arapça bismelenin yorumu, Latin harfli olarak Arapça “Rabb’in Duası”, Peregrinus (Georgiewicz)’ten ve Bohemus’tan alınan Türkçe “Rabb’in Duası” metinleri, Herbinus’un kullanılan dil üzerindeki tasarruflarını içeren notlar bulunmaktadır.

“Horae”nin başladığı yerden itibaren sayfalar numaralandırılmıştır ve bu numaralandırmaya göre 8. sayfada metin sona erer. Bu kısımda 10 başlık vardır. Bunlardan 2. ve 10.su dışında hepsi soru-cevap mahiyetindedir. Her bir Türkçe satırın üstünde Latince çevirileri bulunur.

Kapaktaki bilgiye göre eser 1675’te bugün Polonya sınırları içinde bulunan Gdansk şehrinde basılmış ve Prusya Evanjelik cemaatine ithaf edilmiştir.

Eser Halle Wittenberg Martin Luther Üniversitesi kütüphanesinin dijital arşivinde³ ve Wielkopolska dijital kütüphanesinde Lehçe Hristiyanlık metinleriyle birlikte sunulan derlemenin 81. sayfasından itibaren olan bölümde⁴ erişime sunulmaktadır.

0.2. Johannes (John/Jan/Joan) Herbinus

“Din ve bilim adamı Herbinus 1632 yılında bugünkü Polonya’nın bir şehri olan Byczyna’da doğmuş, Wittemberg Üniversitesinde eğitim almıştır. İsveç’in Polonya büyükelçisi tarafından Stockholm’e papaz olarak görevlendirilmiş, daha sonrasında da Prusya’nın Vilnus ve Gdansk şehirlerine Luteryen Kilisesi papazı olarak atanmıştır. Çeşitli kitaplar kaleme alan Herbinus 44 yaşındayken 1676’da hayata gözlerini yummuştur.” (url-2, 10.02.2023).

“Herbinus’un Stockholm’de bulunduğu sırada pek çok Osmanlı Devleti elçisi İstanbul’dan İsveç Kralına geliyordu. Herbinus’un anlattığı kadarıyla 1673’te bir elçi ülkesine dönmek için hazırlanırken elçilik ekibinden iki Türk beklenmedik şekilde Stockholm’de kalmaya karar verirler. Hristiyan olacak bu kişiler Türkçeden başka dil bilmediği için Herbinus onları vaftize hazırlamak için görevlendirilir. İçlerinden memur olan Hristiyan olup *Carol*, Yunan kökenli bir Müslüman da *Alexander* adını almıştır.” (Zajączkowski, 1948: 23-24).⁵

Kendisine Müslüman Türklerin Hristiyanlaştırılması görevi tevdi edilen Herbinus kendisini Türkçe konusunda yetersiz görüp İsveç Kralının hizmetinde bulunan Leh asilzadesi Gamotski’ye başvurur.⁶ Herbinus’un Osmanlı Türkçesi konusunda deneyimli ve yetkin bulunduğu Gamotski ona yardımda bulunur (Zajączkowski, 1948: 24). Bu kişi Lvivli (Barącz, 1856: 131; Świecicka, 2000: 82) bir Ermenidir, zira *Gamotski* soyadı etimolojik açıdan Lehçe için tamamıyla belirsiz bir sözcükken Ermenice bilgilerle kolaylıkla açıklanabilir (Zajączkowski, 1948: 24-25).

Herbinus’un “Horae” metnine yansıyan Kıpçakçanın kaynağı, aşağıda detaylarını vereceğimiz gibi, yukarıda bahsedilen Leh-Ermeni Gamotski ve Herbinus’un Vilnus şehrindeki Tatar kontaklarından edindiği Türkçedir.

³ <https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/8782268> (erişim tarihi: 15.02.2023).

⁴ <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/30269/edition/47576/content> (erişim tarihi: 15.02.2023). Ancak bu derlemedeki versiyonda eksik sayfalar vardır.

⁵ Herbinus, 1675: I-II. Ayrıca bk. Świecicka, 2000: 78-79.

⁶ Gamotski hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Świecicka, 2000.

0.3. Eser Üzerine Yapılan İlk Çalışma

“Horae” metni üzerindeki ilk neşri 1948 yılında Leh dilinde “Glosy Tureckie w Zabytkach Staropolskich: I. Katechizacja Turecka Jana Herbiniusa (‘Eski Lehçe Eserlerde Bulunan Türkçe Parçalar: Yan Herbinius’un Türkçe Katesizmi’)” başlıklı kitap çalışmasıyla Ananiasz Zajaczkowski yapmıştır. Leh dilinde yazılan bu eser Türkiye literatüründe zikredilmiş de bu eserden yeterince faydalanılmamıştır. Çalışmayı kısaca tanıtalım.

Herbinius’un “Horae”si üzerine yapılmış bu çalışma beş bölümden oluşur:

1. Eski Leh edebiyatında Türkçe dinî metinler
2. “Kateşizm Saatleri”nin Türkçe versiyonu
3. Herbinius’un Türkçesi
4. Hristiyanlık Türkçesinin dinî terminolojisi
5. “Horae”nin Türkçe-Lehçe sözlükçesi

Zajaczkowski, “Horae” eserindeki 12 “saat”i ve “Rabb’in duası”nı, transliterasyon/transkripsiyonu Latince satır üstü verilerini koruyarak “2.” bölümde sunmuştur. Bu kısımda Herbinius’un kitabındaki “Peregrinus (Georgiewicz)” ve “Bohemus”tan alınan “Rabb’in duası” metinlerini vermemiştir. Bunun yerine, Zajaczkowski bu metinleri (Herbinius’unkiyle birlikte) dördüncü bölüm olan “Hristiyanlık Türkçesinin dinî terminolojisi” başlıklı bölümde, 1. *Codex Cumanicus*, 2. *Schiltberger*, 4. *Megiser*, 7. *Wieczorkowski* ile birlikte karşılaştırmalı olarak vererek okura benzerlikleri ve farklılıkları görme imkânı sunmuştur:

Resim 1 “Rabb’in Duası Karşılaştırması”

Tekst turecki modlitwy »Ojeze nasz« w różnych wersjach:	
1	
CC	1. Atamis kim köktä sen
S	2. Atha bysum chy choekta sen
G	3. Babamoz hanghe gugtesson
M	4. Bisum babamus khi giuglerdessin
B	5. Bisum babamus ki guglerde sen
H	6. Babam bysim chaysi otururszen giechdah
W	7. Babamiz ki giokte sen

Zajaczkowski, “Horae” metnini translitere etmiş, yer yer tamir etmiş, ancak transkribe etmemiştir. Tamir ettiği noktalarda dipnot koyarak metnin orijinalindeki şekli göstermiştir. “3.” bölümde Herbinius’un kullandığı Türkçe irdelenmiştir. Yazar, eserdeki verileri sıklıkla Anadolu ağızları veya Azerbaycan Türkçesi, ilgili noktalarda tarihî Kıpçakçayla (Codex Cumanicus, Ermeni harfli Kıpçakça) kıyaslamıştır. Yazarın Herbinius Türkçesiyle ilgili genel çıkarımı bu dilin İstanbul’daki Osmanlı Türkçesini değil Anadolu Türkçesini yansıttığı yönünde olmuştur (Zajaczkowski, 1948: 46). Bununla birlikte -Gamotski vasıtasıyla olsa gerek- kimi Kıpçakça özellikler de esere yansımıştır (Daşkeviç, 1983: 102). “4.” bölümde terimselleşen veya bir terimi karşılayan *haq nur*, *dowa* ‘tövbe’, *mübarek*, *pegamber* gibi Türkçe sözcükler üzerinde durulmuş ve sonrasında yukarıda da belirtildiği gibi “Rabb’in duası”nın 7

versiyonu karşılaştırılmıştır. Sözlükçe bölümünde “Horae” ve Herbinius’a ait “Rabb’in Duası” metinlerinin söz varlığı Lehçe karşılıklarıyla alfabetik olarak verilmiştir. Bu kısımda *demeityn* ve *halach*⁷ sözcükleri için karşılık verilmemiştir. Çalışmada eserin tıpkıbasımı sunulmamıştır.

2. METİN: TRANSKRİPSİYON-TRANSLİTERASYON

2.1. Peregrinus’un (Georgievits / Georgiewic) “Rabb’in Duası” Metni⁸

BABAMoz, hanghe guggleffon.

Z. Babamoz, hanghe gughtesson.

S. Babamuz, hangi gughtesun.

Chudufs olffun ffenungh adun.

Z. chuduss olssun ssenungh adun

S. *kudus* olsun senun adun

Gelffon ffenung memlech tun.

Z. gelsson ssenung memlechtun

S. gelsun senun memlek(e)tun

Olfum ffenungh iftedungh, nyce gughte ule gyrde.

Z. olssun ssenung isted(ig)ungh nyce gughte ule gyrde.

S. olsun senun istedu(gu)ñ niçe gughte ule yrde.

Echangü mozi hergunon vere bize bu gün.

Z. ekmeğümüzi⁹ hergunon vere bize bu gün

S. ekmeğümüzi her günun ver bize bu gün

Hem baffa bize borfligomozi.

Z. hem basla bize bortsligomozi¹⁰

S. hem ba(gı)la bize bortsligümüzi

Hem jedma bize geheneme.

Z. hem jedma bize geheneme

S. hem yedma bize cehen(n)eme

De churtule bizy jarmazdan, Amen.

Z. de churtule bizy iaramazdan, Amin.¹¹

S. de kurtule bizy yar(a)mazdan, Amen.

⁷ Bu eksikliğe Bombaci de temas etmiş, metinde *Allah* sözcüğündeki tutarsız yazımlar nedeniyle bunun da *Allah* olduğunu benzer metinlerden de örneklerle ifade etmiştir (1949: 187).

⁸ Bu metin Yağmur tarafından fonetik olarak günümüz Türkçesine yaklaştırılarak transkribe edilmiştir (2016: 207). Özer de aynı metni hem transkribe etmiş hem de yorumlamıştır (2021: 96).

⁹ Zajączkowski tamlamayı *hergunon ekmeğümüzi* şeklinde düzelterek vermiştir (1948: 66).

¹⁰ Bu cümleden sonra Zajączkowski, Herbinius’ta olmayıp Krakow edisyonunda olan şu eklemeyi yapar: *nitse bizde baslaruz bize borsettigleremozy* (1948: 66).

¹¹ Krakow edisyonundaki tam şekli şöyledir: *de churtule bizy seitandan vel iaramazdan. Amin.* (Zajączkowski 1948: 67).

2.2. Bohemus'un "Rabb'in Duası" Metni

Noter Pater noster, qui in caelis es,
Bifum babamus ki guglerde sen

- Z. Bisum babamus ki guglerde sen
S. Bizum babamuz ki guglerdesen

Sanctum sit tuum nomen tuum,
mubarak Olsun senung adgung.

- Z. mubarak olsun senung adgung (!)
S. mubarak olsun senun adun

Adveniat tuum Regnum tuum.
gelsun senung memleketung.

- Z. gelsun senung memleketung
S. gelsun senun memleketun

Fiat tua voluntas sicut in caelo, sic in terra.
Olsun senung istedung nitscheki gugde uile gerde.

- Z. olsun senung istedung (!) nitscheki gugde uile gerde.
S. olsun senun istedu(gu)n¹² niçeki gugde uyle/^{üle?} yerde.

Panem nostrum omni die da nobis hoc die.
Etmekumusi her gün wire bise bu gun.

- Z. etmekumusi her gün wire bise bu gun
S. etmegumuzi her gün vir bize bu gun

Etiā re mitte nobis delicta nostra
Hem bagischla bise bortslerumusi

- Z. hem bagischla bise bortslerumusi
S. hem bagişla bize bortslerumuzi

sicut nos etiā re mittimus debitoribus nostris,
nitscheki bis dachi bagischleris bortslulerumuse.

- Z. nitscheki bis dachi bagischleris bortslulerumuse
S. niçe ki biz daği bagişleriz bortslulerumuze

Etiā ne inducas nos in tentationem.
Hem geturme bise te tischrebeja.

- Z. hem geturme bise tetschrebeja
S. hem geturme bize teçrebeya

Libera nos a malo. Amen.
Kurtar bisi jarmasden. Amin.

- Z. kurtar bisi jarmasden. Amin.
S. kurtar bizi yar(a)masden. Amin.

¹² Veya *istedigun* şeklinde de tamir edilebilir.

2.3. Horæ Turcico-Catechicæ “Türkçe Katesizm Saatleri”

HORA I.

“I. SAAT”

Quæstio 1
“1. Soru”

Cur venisti tu in hanc Ecclesiam?
Niczum geldin sen bu Kilisah?

Z. Niczun geldin sen bu Kilisah?

S. Niçun geldin sen bu Kilisa(ya)?

Resp.
“Cevap”

Resp. Ideo quia volo ad Christum venire.
Onunczun, ki isterem Kristusa gielma.

Z. Onunczun, ki isterem Kristusa gielma.

S. Onuçun, ki isterem Kristusa gelma(ğa)

Q. 2

Qualis antea homo fuisti?
Neassyl ewel adam edin?

Z. Neassyl ewel adam edin?

S. Ne asıl ev(v)el adam edin?

Resp.

Ethnicus fui.
Dinssys edin.

Z. Dinssys edim.

S. Dinsız edim.

Q. (3)

Qualis homo vis nunc fieri.
Neassyl adam istersen schindy olma?

Z. Neassyl adam istersen schindy olma?

S. Ne asıl adam istersen şındı olma(ğa)?

Resp.

Volo Christianus fieri.
Isterem Kristian olma.

Z. Isterem Kristian olma.

S. İsterem Kristiyan olma(ğa).

HORA II.

“II. SAAT”

DE ORATIONE DOMINICA

“Pazar Duasından”

Die voce clara, Pater noster.
Fek soyla Babam bysim.

Z. Pek soyla Babam bysim.

S. Pek soyla Babam bizim.

Pater noster, qui es sedens in celo.
Babam bysim, chayfi otururszen giechdah.

Z. Babam bysim, chaysi otururszen giechdah.

S. Babam bizim, haysi/qaysi oturursen gökda

Tu um nomen sanctificetur.
Se-nin ady hachter.

Z. Senin ady hachter.

S. Senin adı(n) haqtr.

Veniat Regnum tuum.
Gielsyn * Istan senin.

* Alia
vulgo re-
gnum.
Paczach-
lych, vo-
cant.

Z. Gielsyn * Istan senin *paczachlych13

S. Gelsin Istan(ın) senin *patşahlyq

Tua voluntas, sicut in caelo sic in terra.
Senin chuваты nidzia gieghtah oyle gerde.

Z. Senin chuваты nidzia gieghtah oyle gerde.

S. Senin quv(v)atı(n) nica gögta oyle yerde

Da nobis hoc die panem.
Werby ıa bygin ekmeq.

Z. Wer bysa bygin ekmeq.

S. Ver bıza bygin ekmeq.

Et remitte nobis nostra peccata
Hem boszat bysim giná chłary,

Z. Hem boszat bysim ginachłary,

S. Hem boşat bizim ginaqları(mız[n]ı)

sicut nos remittimus nostris malis peccatoribus.
nidzia bis boszatis bysim gina chłarim.

Z. nidzia bis boszatis bysim ginachlarım.

S. nica biz boşatırız bizim ginaqlarım(iz[n]ı).

Non inducas nos in tentationem peccati
Gietyrma byse * tyczrebeja :

* Catechu-
meno, es-
sus in sua
Veraculā
rudiori
vox ista
explicanda
erat per
ginah
chłarim,
in mala
peccata.

Z. Gietyrma byse * tyczrebeja: *ginachlarah

S. Getirma bize tıçrebeja: *ginahlara

sed nos libera à malo. ita erit.
ama, bisny chutchar jamandam. Amen.

Z. ama bisny chutchar jamandan. Amen.

S. ama biznı qutqar yamandan. Amen.

HORA III. IV. V.

“III., IV., V. SAAT”

Dic mihi Confessionem Christianae Fidei.
Soyla bana nederbu Kristian Dini?

¹³ İncelemede *padšachlych* şeklinde transkribe eder (Zajączkowski, 1948: 69).

Z. Soyla bana nederbu Kristian Dini?

S. Soyla bana nedir bu Kristiyan Dini?

Credo unum DEUM & Patrem omnipotentem
Injanirem bir Ałaha, hem Babam bejugina

Z. Injanirem bir Ałaha, hem Babam bejugina

S. Inyanirem bir Al(l)aha, hem Babam beyugina

qui creavit Mundum & caeli & terra.
chayfi jarati diunany hem jeri, hem giegu.

Z. chaysi jarati duniany hem jeri, hem giegu.

S. Һaysi/qaysi yarat(t)i dunyani hem yeri, hem gögü.

Credo Jezum Christum Filium unicum
Injanirem Jezusa Kristusa Ałachnen bir

Z. Inyanirem Jezusa Kristusa Ałachnen bir

S. Inyanirem Yezusa Kristusa Al(l)ahnın bir

Filium nostrum DEum.
Ochluna, bisima Ałaha.

Z. Ochłuna, bisima Ałaha.

S. Ogluna, bizima Al(l)aha.

Qui conceptus est Spiritu ex Sancto
Chayfi czychty Nur-dan hach:

Z. Chaysi czychty Nur-dan hach

S. Һaysi/qaysi çıqtı/çıhtı Nurdan haq

ex Maria Virgine nato
Mayram anadam dochmisz:

Z. Maryam anadan dochmisz;

S. Maryam anadan dogmiş

passione a Iudaeis afflictus in cruce suspensus
skendzie Ciwutlar wermişler: chacza urmışlar,

Z. skendzie Ciwutlar wermişler: chacza urmışlar,

S. şkençe Tsivutlar¹⁴ vermişler Һaça urmışlar

mortuus, terra mandatus postea in infernum venit
olmisz, jerachomişlar: songra dzieleda gioldi:

Z. olmiş, jerachomişlar: songra dzieleda gioldi:

S. olmiş, yera qomişlar songra cel(l)eda geldi

tertia die resurrexit denuo in caelum ascendit.
uczumci ginda kalkmisz: giena giechga szychty:

Z. uczumci ginda kalkmisz: giena giechga szychty.

S. uçunçi ginda kalkmış gena gökga çıqtı/çıhtı

¹⁴ Zajaczkowski inceleme bölümünde *Ciwut*u *Ćiwut* olarak düşünüp *çüfüt* şeklinde transkribe etmiştir (1948: 47).

In DEI loco dextro sedet in una societate Patris omnipotentis
Ałach ilan oturur biri jerda Babam bejugina :

Z. Ałach ilan oturur bir(i) jerda Babam bejugina:

S. Al(l)ah ilan oturur bir yerda Babam beyugina

deinde venies viventes & mortuos judicare.
songra gelir szerey-ata dirini hem olunu divaneder.

Z. songra gelir szerey-ata dirini hem olunu divaneder.

S. sonra gelir şereyata dirini hem olunu divan eder.

Credo in Spiritum Sanctum;
Injanirem Nurah hach:

Z. Injanirem Nurah hach :

S. Inyanirem Nura haq

Sanctam Ecclesiam Christi: Sanctorum communio.
Hach Kilise Kristian: Hach dowa:

Z. Hach Kilise Kristian: Hach dowa:

S. Haq Kilise Kristiyan: Haq dova

in peccatorum remissionem denuo ex mortuis resurrectionem
ginach chlary boszatir biza: giena olundan kalkaris:

Z. ginachlary boszatir biza: giena olundan kalkaris

S. ginahları boşatir biza gena olumdan kalkariz

postea vitam aeternam. Ita erit.
Songra dzieneta giederis, Amen.

Z. Songra dzieneta giederis, Amen.

S. Sonra cen(n)eta gederiz, Amen.

HORA VI.

“VI. SAAT”

Q.1.

Quot Die sunt.
Czoch Ałach wardir?

Z. Czoch Ałach wardir?

S. Çoq^{coh} Al(l)ah vardir?

Resp.

Unus DEUS est, sed tres persone
Bir Ałach wardir, ama ucz Sajaris,

Z. Bir Ałach wardir, ama ucz sajaris,

S. Bir Al(l)ah vardir, ama uç sayariz,

Resp.

DEUS Pater, Filius & Spiritus S.
Ałach Babam, Ochłun, hem Nur hach.

Z. Ałach Babam, Ochłun, hem Nur hach.

S. Alağ Babam, Oglu, hem Nur haq.

Q.2.

Quis te creavit.
Kim seni jaraty?

- Z. Kim seni jaraty?
- S. Kim seni yarat(t)ı?
- Resp. *Deus Pater.*
Ałach Babam.
- Z. Ałach Babam.
- S. Al(l)ah Babam.
- Q.3. *Quis te redemit à Satana & ab inferno?*
Kim seni chutchardy Scheitandan, hem dźiehendemdan?
- Z. Kim seni chutchardy Scheitandan, hem dźiehendemdan?
- S. Kim seni qutqardı Őeytandan, hem cehendemdan?
- Resp. *DEI Filius Iesus Christus.*
Ałachnin Ochłun Jezus Krystus.
- Z. Ałachnin Ochłun Jezus Krystus.
- S. Al(l)ahnin Oglu Yezus Kristus.
- Q.4. **Kindyr Jezus Krystus?**
- Z. Kimdyr Jezus Krystus?
- S. Kimdir Yezus Kristus?
- Resp. *Sanctus Deus & Sanctus Homo.*
Hach Ałach, hem hach Adam.
- Z. Hach Ałach, hem hach Adam.
- S. Haq Al(l)ah, hem haq Adam.
- Q.5. *Quomodo te redemit?*
Nidźia seni chutchardy?
- Z. Nidźia seni chutchardy?
- S. Nica seni qutqardı?
- Resp. *Mortuus crucifixus est me propter & sanguinem effudit.*
Ołdu, chaczta benim uczun, hem chany tiekielmisz.
- Z. Ołdu, chaczta benim uczun, hem chany tiekielmisz
- S. Oldu, haçta benim uçun, hem qanı tøkölmiş
- Q.6. *Visnetu in hanc Christianam Fidem aqua baptizari?*
İstersen bu Kristian Dini suf alma?
- Z. İstersen bu Kristian Dini suf alma?
- S. İstersen bu Kristiyan Dini suf alma(ga)?
- Resp. *Volo & rogo hoc ipsum.*
İsterem, hem jałwarirem.
- Z. İsterem, hem jałwarirem.
- S. İsterem, hem yalvarirem.
7. Minister *Ego te aqua baptizo, DEI*
Ben senin bąszyna suf falyrem, Ałach

Z. Ben senin baszyna suf salyrem, Ałach

S. Ben senin başına suf sahrem, Al(l)ah

nomine ergo, & Filii ergo, & Spiritus Sancti ergo.
adi- ilan, hem Ochłun - ilan, hem Nur hach - ilan.

Z. adi-ilan, hem Ochłun-ilan, hem Nur hach-ilan.

S. adi ilan, hem Oglu-ilan, hem Nur hağ-ilan.

HORA VII.

“VII. SAAT”

DE SANCTIFICATIONE

“Kutsama hakkında”

Q.1.

Tu qualis nunc homo tu es?
Sen nea ffyl adam sen?

Z. Sen neassyl adam sen?

S. Sen ne asıl adam sen?

Resp.

Ego sum homo Christianus.
Resp. Ben adam Kristian.

Z. Ben adam Kristian.

S. Ben adam Kristiyan.

Q.2.

Quare tu es Christianus.
Niczun sen Kristian?

Z. Niczun sen Kristian?

S. Niçun sen Kristiyan?

Resp.

ideo, quod aqua in nomine lotus sum
Onun uczon suf alach ady ilan baszyna techtular

Z. Onun uczon suf alach ady ilan baszyna techtular

S. Onun uçun suf Al(l)ah adı ilan başıma töktular

DEI Patris, & Filii, & Spiritus Sancti.
Ałach Babam, hem Ochłun, hem Nur hach.

Z. Ałach Babam, hem Ochłun, hem Nur hach.

S. Al(l)ah Babam, hem Oglu, hem Nur haq.

Q.3.

Quis te sanctificavit.
Kim feni pachetmysz?

Z. Kim seni pachetmysz?

S. Kim seni pak etmiş?

Resp.

Altissimus Sanctus Spiritus.
Pegamber hach NUR.

Z. Pegamber hach Nur.

S. Pegamber haq Nur.

Q.4.

Quis fructus tibi, quod in mala peccata lapsus es.
Ne fajda fana, ki bu giuna chlary etin?

Z. Ne fajda sana, ki bu giunachlary etin ?

S. Ne fayda sana, ki bu günahları et(t)in?

Resp.

Ira Dei, mors, & damnatio aeterna.
Inşyitim Ałahej, olum, hem dzyhete de-meityn.

Z. Inşyitim¹⁵ Ałahej, olum, hem dzyhete demeityn.

S. İnçit(t)im Alahı, ölüm, hem cihete de(vam) et(t)im¹⁶

Q.5.

Credisne quod peccata malitiae DEUS tibi remittat.
Injanir-sen, ki gjuna chлары Ałach sana boszatyr?

Z. Injanir-sen, ki gjunachlary Ałach sana boszatyr?

S. İnyanir-sen ki günahları Al(l)ah sana boşatır?

Resp.

Credo verè, quoniam credo in JE- sum CHRISTUM.
Injanirem sahy, onunczon injanirem JEZU- sa KRİstusa.

Z. Injanirem sahy, onunczon injanirem Jezusa Kristusa.

S. İnyanirem sahy, onuçun inyanirem Yezusa Kristusa.

HORA VIII.

“VIII. SAAT”

DE POENITENTIA ET CONFESIONE PECCATORUM

“Tövbe ve günahların itirafı hakkında”

Q.1.

Credisne quod peccator homo es.
Injanir-sen, ki gjunach adamsen?

Z. Injanir-sen, ki gjunach adamsen?

S. İnyanir-sen ki günah adamsen?

R.

Imò peccator homo sum.
Gierczak gjunach Adamen.

Z. Gierczak gjunach Adamen.

S. Gerçek günah Adam(m)en.

Q.2.

Unde hoc scis tu?
Neradan bilir sen?

Z. Neradan bilir sen?

S. Neradan bilirsen?

R.

Ex peccato contra DEUM,
Gjunach etim Ałaha.

Z. Gjunach etim Ałaha.

S. Günah et(t)im Al(l)aha.

Q.3.

Esne peccator dolens, quod peccasti contra DEUM?
İaffen chлар olşun, ki gjunach etim Allaha?

¹⁵ İncelemede *indzittim* olarak transkribe eder (1948: 53). Ermeni harfli Kıpçakçada kalın sıralı olarak *incit-* / *inçit-* da görülür (Garkavets, 2010: 638).

¹⁶ Bu cümlede Türkçe ve Latince cümle paralel değildir. Zajączkowski son sözcüğü çözümsüz bırakmıştır. Cümlenin başlangıcına göre varsayımsal bir tamir yaptık.

Z. Iassen[jazy]chlar olsun, ki gjunach etin Allaha?

S. Yazı(θ)qlar olsun, ki gūnaḥ et(t)in Allaha?

R.

Ex corde sincero doleo. DEUS remitte mihi iniquo peccata.
Jurekimdan bozzman oldum. Allah boşzat benim gjuuna chlary.

Z. Jurekimdan boszman oldum. Allah boşzat benim gjunachlary.

S. Yuregimdan boşman oldum. Allah boşat benim gūnaḥları(m[n]i)

HORA IX.

“IX. SAAT”

DE PRAEPARATIONE AD COENAM DOMINI.

“Rabb’in sofrasına hazırlık hakkında”

Q.1.

Visnetu DEI ad mensam ire?
İstersen Aḫachnin sufragiach gielma?

Z. İstersen Aḫachnin sufragiach gielma?

S. İstersen Al(l)ahın sufraya gelma(ga)?

R.

Volo ex corde iubeati.
İsterem jurek kimdan.

Z. İsterem jurekimdan.

S. İsterem yuregimdan.

Q.2.

Quid ibi comedes & bibes
Ne unda jerffen, hem yczersen?

Z. Ne unda jerssen, hem yczersen?

S. Ne unda yersen, hem içersen?

R.

Ibi comedam carnem, & bibam sanguinem JEZU CHRISTI.
Unda jerem teni, hem yczerem chany Iezus Krystus nun.

Z. Unda jerem teni, hem yczerem chany Iezus Krystus nun.

S. Unda yerem teni(ni), hem içerem¹⁷ qanı(nı) Yezus Kristusnun.

Q.3.

Quid utilitatis tibi erit inde?
Ne fayda sana warder undan?

Z. Ne fayda sana warder undan?

S. Ne fayda sana vardır undan?

R.

Peccatorum remissio erit mihi, postea in caelum veniam.
Giuna chlary bozhatyr bana, songra giechga gielirem.

Z. Giunachlary bozhatyr bana, songra giechga gielirem.

S. Gūnaḥları boşatır bana, sonra gökga gelirem.

Q.4.

Credisne tu, quod tua peccata DEUS tibi remittet.
Injanirsen, ki gina chlary Aḫach sana bozhatyr?

Z. Injanirsen, ki ginachlary Aḫach sana bozhatyr?

¹⁷ Aynı fiil ilginç bir şekilde *Codex Cumanicus*'ta da aynı harfle yazılmıştır: *yçganimdæn* (61a/4) (Argunşah ve Güner, 2015: 43).

R. S. İnyanirsen, ki ginaħları Al(l)ah sana boşadır?
Credo verē, quia credo in Iesum Christum.
Injanirem sahy, onunczon injanirem Iezusa Krytusa.

Z. Injanirem sahy, onunczon injanirem Iezusa Krystusa.
S. İnyanirem sahy, onunçun inyanirem Yezusa Kristusa.

Q.5. Cupisne tu tuorum peccatorum remissionem?
İster sen ginach chlary boschatir?

Z. İster sen ginachlary boschatir?
S. İstersen ginaħları(nı) boşatir?

Cupio ex corde, & rogo.
İsterem jurekkimdan, hem jalwarirem.

Z. İsterem jurekkimdan, hem jalwarirem.
S. İsterem yuregimdan, hem yalwarirem.

S. ABSOLUTIONS FORMULA

“Günahlardan Arınma”

Minister

Ideo quod credis tu, quia peccasti contra, & quia
Onunczun injanirsen, ki ginach etin, hem ki

Z. Onunczun injanirsen, ki ginach etin, hem ki
S. Onunçun inyanirsen, ki ginaħ et(t)in, hem ki

credis in Iesum Christum etiamq. tua peccata abjicis
injanirsen Jezusa Krytusa, arty gina chlary ećman:

Z. injanirsen Jezusa Krystusa, arty ginachlary ećman.
S. inyanirsen Jezusa Kristusa, artı ginaħları ećman.

Ego Dei servus remitto tibi
Ben Ałachnin chułu boszatyrem sana.

Z. Ben Ałachnin chułu boszatyrem sana
S. Ben Al(l)ahnin qulu boşatirem sana

DEI nomen propter omnia peccata tua &
Ałach ady ilan dziumble ginach chlary senin, hem

Z. Ałach ady ilan dziumble ginachlary senin, hem
S. Al(l)ah adı ilan cumble ginaħları(nı) senin, hem

DEI Patris & Filii & Spiritus S.
Ałach Babam, hem Ochlu, hem Nur hach.

Z. Ałach Babam, hem Ochlu, hem Nur hach.
S. Al(l)ah Babam, hem Oglu, hem Nur haq.

Abi justificatus tu, sed prepara te
Halach jolwersyn sana, amed hadyrol

Z. Halach jolwersyn sana, ama hadyrol

S. Alach¹⁸ yol versın sana, *ama* hadır ol

DEi ad Mensam etc.
Alachnen sufrajach gelirfin.

Z. Alachnen sufrajach gelirsın.

S. Al(l)ahnmn sufraya gelirsın.

HORA X.

“X. SAAT”

DE COENA DOMINI

“Rabb’in sofrası hakkında”

ALLACH bisim Iezus Kryltus, &c.

Z. Allach bisim Iezus Krystus etc.

S. Allah bizim Yezus Kristus etc.

Accipe & comede, hoc est Iesus Christi, vera caro:
All hem jer: bu dur Iesus Christus nun teni:

Z. All hem jer: bu dur Iesus Christus nun teni

S. Al hem ye: budur Yesus Kristusnun teni

te reficiat usq, ad vitam aeternam.
sana jardim etfin czach olundzia.

Z. sana jardim etsin czach olundzia.

S. sana yardım etsin çağ olunca¹⁹.

Accipe & bibe, hoc est Iesu Christi verus sanguis,
All hem ycz: budur Iesus Kristus nun chany:

Z. All hem ycz, budur Jesus Kristus nun chany,

S. Al hem iç, budur Yesus Kristusnun qanı

te reficiat usq, ad vitam aeternam.
sana jardim etfin czach olundzia.

Z. sana jardim etsin czach olundzia.

S. sana yardım etsin çağ olunca²⁰.

Gratias ago Iesu Christo, quod tu me ciba fii
Szikiur Jefusa Kristusa, ki sen beni tochetin

Z. Szikiur Jesusa Kristusa, ki sen beni tochetin

S. Şikür Yesusa Kristusa, ki sen beni toq et(t)in

tua carne cum & sanguine cum potasti ad
senio teni ilan, hem chany ilan yczerdin etfin

Z. senin teni ilan, hem chany ilan yczerdin²¹ etsin²²

¹⁸ Bu ve müteakip örnek Bombaci'nin (1949: 187) düşüncesine koşut olarak transkribe edilmiştir.

¹⁹ Rossi'ye göre buradaki fiil *öl-* olarak düşünülmelidir (bk. Bombaci, 1949: 187).

²⁰ Rossi'ye göre buradaki fiil *öl-* olarak düşünülmelidir (bk. Bombaci, 1949: 187).

²¹ Zajaczkowski, bu veriyi *imperfect* olarak işaretler (1948: 75), Bombaci'nin işaret ettiği gibi ettirgen olarak değerlendirilmelidir (1949: 187).

²² Bombaci, bunun fazla olduğunu çıkartılmasını gerektiğini belirtir (1949: 187).

S. *senin teni(n) ilan, hem qanı ilan ıçırđın*

vitam alternam.
czach olundzia.

Z. *czach olundzia.*

S. *çağ olunca.*

Abi pacificatus
Halach jolwerffyn.

Z. *Halach jolwerssyn.*

S. *Alach yol versın.*

3. İNCELEME

3.1. Herbinus'ta İmla ve Dil

3.1.1. İmla

Öncelikle belirtmek gerekir ki Herbinus'un eserinde Almanca ve Lehçenin imla özellikleri nöbetleşmeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar daha ziyade ünsüzlerin yazımında görülür.

Almanca İmla özellikleri

/ç/ için *tsch/tfsch* kullanımı: Sadece Bohemus metninde: *nitscheki* (2 kez), *tetschrebeja* (1 kez).

/h/ için *ch* kullanımı: *Atach, dachi, czach, chacza, hach, paczachlych.*

/ş/ için *sch/fsch* kullanımı: *bofchatir* (1 kez), *schindy* (1 kez), *Scheitandan* (1 kez)²³ (Zajączkowski 1948: 46).

Lehçe İmla Özellikleri

/c/ için *dź* kullanımı: *nidžia, skendzie, dzieneta, dziehendemdan, dzyhete.*

/ç/ için *cz* kullanımı: *niczum, onunczun, tyczrebeja, czychty* vd.

/ç/ için *ć* kullanımı: *uczumći, ećman* (< *etmen!*).²⁴

/ş/ için *ś* kullanımı: *wermişler, jerachomişlar*, bu harf ile yazılmak istenip *s* ile yazılanlar: *skendzie*

/ş/ için *sz/fz* kullanımı: *szikiur, bofzatyrem, bofzman, pachetmyfz, baszyna* vd. (Zajączkowski 1948: 46).

/ı/ için *y* kullanımı: *bofzatyrem, pachetmyfz, baszyna, neassy, chuwaty* vd.

İki imlada da /v/ için *w* harfi, /y/ için *j* harfi kullanılır. Metinde de bu şekilde kullanılmıştır.

Herbinus'un "Horae"si farklı kaynaklardan metinler (Peregrinus ve Bohemus'un "babamız" duası) içerir ve bunlar da kendi aralarında farklılık gösterir. Peregrinus (1548), Bohemus (1650)²⁵ ve Herbinus'un "babamız" duaları arasındaki imla (ve yer yer dil) farklılığı aşağıdaki gibidir:

²³ Bohemus'tan alınan duada da görülür: *bagifchla, bagifchleris.*

²⁴ Zajączkowski *Ciwutlar* örneğinde de bir *ć* varsayımıyla *çüfüt* olarak transkribe etmiştir.

²⁵ Bu iki tarihi Zajączkowski'den elde etmekteyiz (1948: 64).

Tablo 2 Peregrinus, Bohemus ve Herbinus "babamız" duası metni imla farklılıkları

Peregrinus	Bohemus	Herbinus
babamoz	babamus	-
gug	gug	giech
ffenungh	fenung	fenin, senin
gelffon	gelfun	gielsyn
nycfe	nitsche	nidzia
ule	uile	oyle
gyr	ger	ger
echmegumozı	etmekumufı	ekmek
vere	wire	wer
bize	bife	byfa
bizy	bifi	bisny
borfligomozı	bortslirimufı	-
balla (bagischla*)	bagischla	-

Bu tabloya bakıldığında dikkat çeken hususlar şöyledir: Peregrinus ve Bohemus'ta dudak uyumunu bozan ünlüler Herbinus'ta düz durumdadır: *senin, gelsin*. Peregrinus'ta Türkçede yardımcı ünlü olarak kullanılmayan geniş yuvarlak ünlüler bulunur: *babamoz, gelson, ekmeğumoz, borsligomoz*.²⁶ Peregrinus ve Bohemus'ta ortak olarak Batı Balkan Türkçesine (Kazan Tatarcası bir tarafa bırakılırsa) has bir yuvarlak ünlü daralması görüyoruz: *ule, uile* (bk. Gülsevin, 2017: 47-49; İğci, 2014: 69-70; Keskin, 2023). Fakat Herbinus'ta da H9'da *unda* ve *undan* biçimleri karşımıza çıkar. Peregrinus ve Bohemus'ta art damak n'si ilgi hali ekinde, Bohemus'ta ayrıca 2. teklik iyelik ekinde de (*fenung adung*) görülür, Herbinus versiyonunda ise bu sese sadece *sohra* (metinde *fongra*) sözcüğünde rastlanır. /ç/ barındıran eklerin iki ünlü arasında tonlulaşması Oğuzcayı Kıpçakçadan ayıran bir özelliktir.²⁷ Bu üçlü karşılaştırmada her ne kadar Kıpçakça öğeler barındırır da Herbinus "babamız" duasında *nica* bulunurken ilk iki metinde /ç/'nin korunduğunu görüyoruz. *gök* sözcüğünün yazımında ilk iki metinde benzer şekilde dar ünlü bulunur ve ince sıralı olduğuna dair bir iz barındırmaz. Diğer yandan Batı Oğuzcaya aykırı şekilde (Azerbaycan T.'de *göy*) tonlu ünsüzle yazılmıştır. Herbinus varyantında ise "ie" harf kombinasyonunu ve sonda tonsuz bir ünsüz (muhtemelen /k/ sesi için *ch*) görüyoruz. Zajaczkowski bu "ie" kombinasyonunun /ö/ sesini ikame etmek için kullanıldığını düşünmektedir (1948: 47). Peregrinus ve Herbinus versiyonlarında geniş ünlüyle yazılan *ver-* fiili varken Bohemus'ta Anadolu Türkçesine paralel bir *vir-* şekli görüyoruz. Bunların haricinde her üç duada da aşağıda ele alacağımız damak (kalınlık-incelik) uyumsuzluğu bulunmaktadır.

Herbinus'un imlası ve bu imla aracılığıyla varsayımında bulunacağımız Türkçesi pek çok transkripsiyon metni gibi istikrarlı olmayıp metnin sahihliği noktasında okuru şüpheye düşürecek ölçüdedir. Metinde ilk dikkat çeken hususlardan biri damak uyumunun gelgitli

²⁶ Peregrinus (Georgievits')ta ve Balassa'da görülen bu son hece geniş yuvarlak ünlüsü Osmanlıcadan Macarcaya geçmiş *szandok, kalabalok* ve *arpalog* gibi sözcüklerde de kendini göstermiştir. Zsuzsa Kakuk bunların Osmanlı Türkçesi dil alanının kuzey bölgesinde doğduğunu ileri sürer (Nemeth, 1980: 138-139). Bu tür bir yuvarlaklık tam olarak benzer olmasa da Doğu Anadolu ağzlarında (Muş, Bingöl, Bitlis-merkez ve Palu) görülür: *yidoḥ* "yedik", *géttoḥ* "gittik", *sereroḥ* "sereriz", *gelmişoḥ* "gelmişiz"; *çaroḥ* "çarık", *çobanloḥ* "çobanlık", *verdoḥi* "verdiği" (Karahan, 1996: 73).

²⁷ Her ne kadar Kırım Tatarcasında /ç/'li eklerin (ör. -çI) tonlulaştığı görülse de bunu Oğuz etkisi olarak yorumlamak mümkündür (atıf). Ermeni harfli Kıpçakçada örneğin {-IçI, -UçI, -UçU} eklerinde söz konusu ses her zaman tonsuzdur (bk. Kasapoğlu Çengel, 2012: 44).

olmasıdır. Bunu yazarın yabancı olmasına bağlamak akla ilk gelen düşünce olmakla birlikte hem günümüz Anadolu (Karahana, 1996: 58, 70, 89) ve Balkan Türk ağızlarında (Gülsevin, 2017: 32-42; Keskin, 2023:) hem de geçmişte Arap harfli Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde bulunan uyumsuzluk durumlarının (bk. Duman, 2013: 11-20; 75-79) var olması bu tür bir durumu doğrudan yazarın dilsel durumuna bağlamanın doğru olmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte yazarın kendi içindeki uyumlu-uyumsuz örneklerinden yola çıkarak aşağıdaki gibi bir standardizasyon yapmak mümkündür:

Tablo 3 Damak Uyumu Standardizasyonu

Uyumsuz	Uyumlu	Standardizasyon
biza, byfa, byfe (H.)	bize (P.)	bize / bizä
bofchatir, jerda	boszatyr gerde	boşatır yerde

Herbinus'un imlasındaki istikrarsızlıklar damak uyumsuzluğu ile sınırlı değildir. Bunun dışında pek çok sözcükte farklı yazımlar görülmektedir. Aşağıda aynı sözcüğün farklı yazılışları bulunmaktadır.²⁸

Tablo 4 İstikrarsız yazım örnekleri

1. Varyant	2. Varyant	3. Varyant	4. Varyant	Anlam
ady	adi	-	-	"(onun) adı"
Ałach	Ałah	Allah	Alach	"Allah"
Ałachnin	Alachnen	-	-	"Allah'ın"
bofchat- giel- ginach	boszat- gel- giunach	- - gjunach	- - -	"affetmek, bağışlamak" "gelmek" "günah"
giech	giegh	-	-	"gök"
ger	jer	-	-	"yer, zemin"
fayda	fajda	-	-	"fayda"
Jezus	Jezuf	Jefuf	Iezus	"Hz. İsa"
Kryftus	Kriftuf	-	-	"Hz. İsa"
onunczon	onunczun	onun uczon	-	"onun için"
wardir	warder	-	-	"vardır"

Horae'de dikkat çeken imla/dil özelliklerinden birisi aynı ünsüzün tekrarından kaçınılmasıdır: *Ałah* "Allah", *dzieleda*²⁹ "cellada", *dzienet* "cennet", *ewel*³⁰ "evvel", *etim* "ettim", *jarati* "yarattı". Bununla birlikte tüm metinlerle beraber fazladan yazılan ünsüzler de bulunur: *dinffys* "dinsiz", *jerfffen* "yersin", *jurekkimdan* "yüreğimden", *ne affyl* "nasıl". Ünsüz tekrarından kaçınmak Herbinus'tan kaynaklı gibi imla durumu gibi gözükse Ermeni harfli Kıpçakça (Pritsak, 1959: 83; Schütz, 1968: 103) ve 17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesinde de görülmüştür (Gülsevin, 2017: 65-67; Keskin, 2023:); Batı Rumeli Türkçesi ağızlarında da ayırt edici bir özelliktir (Mollova, 1996: 171).

²⁸ Bu tabloda Peregrinus ve Bohemus metinlerini dikkate almadık.

²⁹ Aynı sözcük Argenti sözlüğünde de benzer şekildedir: *gelét* (Adamović, 2009: 148).

³⁰ Bu sözcükte *w* harfini *ş* edde gibi düşünmek doğru olmaz, zira tüm /v/ sesleri büyük çoğunlukla *w* ile ikame edilmiştir.

Eserde ince sıralı yuvarlak ünlülerin yazımı problematiktir. Sözcük eklerinde beklenen ince sıralı örnekleri (ör. *geturme*, *gielfyn*) bir tarafa bıraksak bile *foyla* “söyle”, *oyle* “öyle”, *olum* “ölüm”, *doch-* “doğmak”, *uczumci* “üçüncü”, *uczon* “üçün (> için)” gibi sözcüklerde sözcük tabanında bulunan ince yuvarlak ünlüler için herhangi bir tasarrufta bulunulmadığı görülür. Bununla birlikte Herbinus’un *ie* ve *iu* harf kombinasyonlarıyla sırasıyla /ö/ ve /ü/ seslerini vermeye çalıştığını söyleyebiliriz: *giechdah* (= *gökda*), *giechga* (= *gökga*); *giunachlary* (= *günahları*); *tiekielmesz* (= *tökülmüş*). Zajaczkowski’ye göre bu durum metinde kullanılan Leh imlasında /ö/ ve /ü/ seslerinin bulunmaması ve yazarın da metni bu imlaya uydurma çabasından kaynaklanır (1948: 47). Diğer yandan ya yazarın ya da matbaanın kusuru neticesinde *ie* veya *iu* yerine sadece *i* ile ya da *e* ile yazılanlar da vardır: *gin* (= *gün*); *ginach* (= *günah*); *szikiur* → **şükür*; *techtular* → **töktüler*.³¹ Zajaczkowski, bu örnekleri Herbinus’un imlası olarak sunmuş olsa da /ö/>/e/ ve /ü/>/i/ değişiminin bazı Kıpçak ve Anadolu ağızlarında da olduğunu ve bu yazımın da bunun bir işareti olduğuna inandığını ifade eder (1948: 47).³² Bu varsayım güçsüz bir iddia olmamakla beraber metindeki şu örneklerin aslında bunun sadece bir imla durumu olduğunu gösterdiğini düşünmekteyiz:

- 1) *chaysi jarati duniany hem jeri, hem giegu.*
- 2) *Onun uczon suf alach ady ilan baszyna techtular.*

Eserde çekim ekleri dudak uyumuna uyduğu için (ör. *ochlu* “oğlu”, *chulu* “kulu”) ilk örnekte de uyumun olduğu görülür: *giegu* (= *gögü*). İkinci örnekte, ikinci hecede (yani kip ekinde) yuvarlak ünlü görüyoruz ve yuvarlaklığa sebep olacak hiçbir durum yok. Dolayısıyla Zajaczkowski’nin bahsettiği düzleşme ses olgusunun bu eser için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Bu örnekler dışında Herbinus’un yuvarlak ünlüye tekabül etmeyecek ünlüleri de bu kombinasyonla gösterdiği görülür: *giederis* “gideriz”, *gieldi* “geldi”, *giena* “gene”, *gierczak* “gerçek”, *gietyrma* “getirme!”.

“Horae”de belirsizlikte kalan başka bir konu da /k/, /q/ ve /h/ seslerinin istikrarsız bir şekilde *ch* harf çiftiyle kullanılmasıdır. Bunlardan bazıları iki şekilde de düşünülebilir: *chaysi* (= *haysi/qaysi*), *czychty* (= *çiqtı/çihı*), *czoch* (= *çoq/çoğ*). Hece veya söz sonunda bulunan /q/’ların sızıcılılaşması hem Azerbaycan Türkçesinde (Yalçın, 2018: 150) hem de Anadolu ağızlarında (Karahana, 1996: 65-66) görülmektedir. Şu örneklerde ise *ch* harf çiftinin doğrudan /h/’ya tekabül ettiğini düşünüyoruz: *Alach*³³, *dachi*, *czach* (= *çağ < çag?*), *chacza* (= *haça*), *paczachlych* (= *patşahlıq*). Şunlarda ise /k/ veya /q/ olarak yorumlanmalıdır: *giech* (= *gök*), *chutchar* (= *qutqar*), *chuwat* (= *quvat*), *tech-* (= *tök-*), *pachetmysz* (= *pak*), *tochetin* (= *toq*). Zajaczkowski, *ch* ile yazılanların tamamının /h/ sesini temsil ettiğini bunun da Herbinus’un dil çalışmalarında Ermeni Gamotski’yle işbirliği yapmasından kaynaklandığını ifade eder (1948: 48).³⁴ Bir de bunun yanında aynı ünsüz çiftinin yanlış kullanıldığını düşündüğümüz şu örnekler

³¹ Bunlara ilaveten, Zajaczkowski’ye göre *bejug* ve *civut* da aynı şablonla *böyük* ve *çüfut* olarak yorumlanmalıdır (1948: 47). İlki için iki ihtimal de söz konusu olabilir: *beyük* ~ *böyük*.

³² Bombaci de bunların *delabializzazione* (“düzleşme”) örnekleri olduğunu düşünmektedir (1949: 187).

³³ Bu sözcüğün orijinalinde hırıltılı h sesi bulunmaz. Metnin sonunda daha çok *Allah* ve *Alah* yazımları görülür.

³⁴ Schütz’e göre, Ermeni harfli Kıpçakçada bütün *q* (զ)’ların yerinde *h* (խ) bulunur ve bu imla ya da telaffuz en iyi ihtimalle Ermenice bir ses ikamesi olarak değerlendirilebilir (1968: 100). Ancak bundan ötürü Ermeni harfli Kıpçakça konuşanların tamamının /q/>/h/ değişimini gerçekleştirdiğini iddia etmek güç olur. Ermeni Kıpçakça *Töre Bitig*’nde Schütz’ün söylediğinin aksinde, yani *h* (խ) ile yazılmayan, örnekler de bulunur (bk. Kasapoğlu Çengel 2012: 45-46). Diğer yandan yukarıda görüleceği üzere “Horae”de *k* harfiyle yazılan sözcükler de mevcuttur.

var: *dochmisz*³⁵ (= *dogmuş*); *ochlu* (7 kez) (= *oglu*). Eser metninde *k* harfi kullanılmıştır: *gierczak, kalkaris, kalkmisz, ki, kilise, kimdan, kindyr* “kimdir”, *Krystus/Kristus, Kristian, memleket, mubarak*. Yazarın *k* veya *ch* arasında kararsız kalması *Kristus ~ Christus* yazımında bile kendini gösterir. Zajączkowski, *techtular* ve *giechdah* yazımının -Karadeniz ağızlarında da kayda geçen- özel bir telaffuzu (Herbinius’tan veya Gamotski’den kaynaklanan) yansıttığını (/k/’lerin sızıcılaşarak /h/ olması) düşünmektedir (1948: 48).

/y/ sesini ikame etmek için kullanılan harfler de çeşitlilik gösterir. *chaysi, fayda, Mayram* (= *Maryam*), *foyla* “söyle”, *oyle* “öyle” örneklerine sesin metinde /ı/ sesi için de kullanılan *y* harfi ile gösterildiğini görüyoruz. Sıklıkla başvurulan harf ise hem Almanca hem de Lehçenin imlasında /y/ sesini gösteren *j*’dir: *bejugina, fajda, jahwarirem, jamandam, jarati, jardim, je-, jer, Jezus, jol, jurekkimdan, sajaris, sufrajach*. Söz veya hece başında ünlüden önce bulunan *i* harfi /y/ sesini sağlar: *diunany* (= *duniany*), *Iezus/Iefus*.³⁶ Bundan daha beklenmedik bir kullanım /y/ sesinin *g* harfiyle gösterilmesidir: *ger /yer/, sufragiach /sufraya/*.³⁷

/ı/ ünlüsünün transkripsiyon metinlerinde *e, i* ve *y* harfiyle gösterilmesi yaygındır.³⁸ Yukarıda değinildiği üzere Leh imlasında /ı/ sesini gösteren harf *y* olduğu için çoğunlukla bu harfe başvurulmuştur: *warder, hachter, Aalachnen, Alahej* (= *Allahı*), *yczerdin*.

“Horae”de birkaç yerde *n* yerine *m* yazıldığını görmekteyiz: *niczum, edin*³⁹, *jamandam, anadam*. Zajączkowski metni translitere ederken bunları tamir etmiş ve dipnot düşmüştür. Bunun bir yazım hatası olduğunu düşünüyoruz, bununla birlikte Michel Martelini derlemesinde (Gülsevin, 2017: 64) ve Argenti’nin eserinde (Adamović, 2009: 113) dikkat çekici ölçüde *n* yerine *m* yazımı görülür.

3.1.2. Dil

3.1.2.1. Damak Uyumsuzluğu

Yukarıda bir imla durumu olarak damak uyumsuzluğu örneklerini paylaşmıştık. Zajączkowski, bu durumun Meninski’nin eserinde de görüldüğünü ve Herbinius’ta dilin 16-17. yüzyıl Anadolu Türkçesini yansıttığını öne sürer. Bununla birlikte bu metnin, ilk heceden sonra daima kalın ünlü ile yazılan Ermeni harfli Kıpçakçayı yansıtmadığı konusunda şüphesini de paylaşır (1948: 50). Bu ikinci iddia için şunu belirtmek gerekir ki tüm Ermeni harfli Kıpçakça külliyatında çok büyük oranda ilk hece sonrasında /e/ sesini gösteren bir harf yerine Ermeni alfabesinde /a/’yı veren ayb harfi kullanılmıştır. Ancak bu imlanın o dönemki aktüel sesletimi ne kadar yansıttığı tartışmalıdır. Söz konusu alanın duayeni olan Garkavets *e*’den sonra yazılmış bütün *a* harflerini /ä/ olarak değerlendirir.⁴⁰ İki farklı *e* sesini farklı harflerle gösteren çağdaş Türk dilleri imlasıyla Ermeni harfli Kıpçakçanın imlasını karşılaştıran Salan’ın çıkarımları da Garkavets’in uygulamasını destekleyici şekildedir (2021). Örneğin, Özbek imlasında /keräk/ olarak yazılan sözcük *kerak* şeklinde yazılmaktadır. Herbinius’un Ermeni harfli Kıpçakça imlasını uyguladığını söylesek bile ikinci hecede yazılan *e* harfli

³⁵ Codex Cumanicus’ta da iki yerde *tog-* ‘doğmak’ sözcüğü *toch-* olarak yazılmıştır bk. Argunşah ve Güner, 2015: 263.

³⁶ Benzer kullanım, Bohemus metninde hece sonu ünlü sonrasında *uile /uyle/* “öyle” şeklinde kendini gösterir.

³⁷ Buna, Codex Cumanicus’ta (Argunşah ve Güner, 2015: 52) ve Peregrinus’un metninde de rastlanır.

³⁸ En eski Latin harfli Türkçe eser olan *Codex Cumanicus*’ta da bu ses *e, i, y* (ve ayrıca *ı, i, j*) ile gösterilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 42). Osmanlı Türkçesi üzerine yazılan transkripsiyon metinlerinde yabancı yazarların en çok kullandığı harfler bu üç harftir. Detaylı şemalar için bk. Kartalioğlu, 2022: 13-27.

³⁹ “Ne asıl adam edin?” sorusuna verilen cevapta “Dinssys edin” yazılmıştır.

⁴⁰ Garkavets bu seçimi 1979 ve sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarından istikrarlı bir şekilde kullanmıştır (Salan, 2021: 210).

örnekler sayıca az değildir: *adamen, adamsen, bilirsen, dzyhete, dizumble, gielirem, injanirem, pegamber, jalwarirem* vd. Bunlar da Ermeni-Kıpçak imlasıyla paralellik göstermezler.

/a/, /e/ seslerinin uyumsuz kullanımı 17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesinde de kayda geçmiştir (İğci, 2014: 81-82) ve bu da “Horae”deki uyumsuzlukla benzerlik gösterir. Eserde sadece /a/, /e/ seslerinin uyumsuz kullanımıyla sınırlı değildir: *dinffys, schindy, bysim, gielsyn, gietyrma, biznu, urmislar*⁴¹, *kalkaris, sajaris* vd.⁴²

Duman’ın paylaştığı verilere göre /K/ tipi eklerde görülen uyumsuzluklardan çıkarıldığı kadarıyla hem Eski Anadolu hem de Osmanlı Türkçesinde de damak uyumsuzluğu görülmektedir (2013: 11-20; 75-79). Bu yüzden metindeki uyumsuzluğun doğal bir dil durumu olduğunu kabul edebiliriz.

3.1.2.2. Dudak Uyumu

“Babamız” duasında 3 farklı metni karşılaştırmıştık. O kısa karşılaştırmadan bile “Herbinus” metninin düz ünlüden sonra görülen yuvarlaklığın zıt ucunda bulunduğu görülmektedir: **senüñ* yerine *senin*; **gelsün* yerine **gelsin*. Bununla birlikte yuvarlak ünlüden sonra olması beklenen dudak uyumu -geleneksel Osmanlı imlasından farklı olarak- uygulanır: *budur, ochlu* (krş. *oglı*), *chulu* (krş. *qulı*), *giegu* (krş. *gögi*), *Kristusunun, techtular* (= **töktüler* krş. *dökdiler*), *olunu* (= *ölünü*) “ölüyü”. Bununla beraber uyumsuzluğun görüldüğü şu örnekler de vardır: *beyugina* “büyüğüne”, *dochmifz* “doğmuş”, *chomişlar, olmifz* “ölmüş”, *urmislar*.⁴³

3.1.2.3. Diğer Fonolojik İzler

Türkçenin genel prensibine aykırı olarak söz başı iki ünsüz arasındaki ünlünün düşürülmesi bir örnekle kendini göstermiştir: *skendzie* (= *şkence*) < Fa. *şkence*. Mollova tarafından “konson yığılması” olarak adlandırılan bu olayın (ayrıca söz sonunda da) örnekleri Batı uç zonunda görülür: *plan, skele, Struma* (1996: 171). 17. yüzyılda Ferraguto tarafından yazılan *Grammatica*’daki örnekler daha çeşitlidir: *stérum* (krş. *isterüm*), *mbaréc* (krş. *mübarek*), *nsciállla* (krş. *inşa’allah*), *crár iledüm* (krş. *ikrar eyledüm*) (Keskin 2023).

Türkçenin genel temayülüne göre Türkçe kökenli sözcüklerin sonundaki /K/ tonsuz ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında tonlulaşır. *beyugina* (< *beyuk-i-n-a*) örneği de buna uygundur. Ancak bunun olmadığı bir örnek de bulunur: *jurekimdan*⁴⁴. Benzer duruma *Codex Cumanicus*’ta *yazıkıñıznu* (61a/1), *yazukımdan* (61a/9), *işlemekimden* (61a/6) (Argunşah ve Güner, 2015: 258-259) ve Ermeni harfli Kıpçakçada da rastlanır: *biyliki, eşikina* (Schütz, 1968: 102), *yüräkimiz, hakimlikin, könlükümüz* (Kasapoğlu Çengel, 2012: 46).

Zajaczkowski’nin temas ettiği ses olaylarından biri de metinde görülen aykırılışma örneği *cehendem* ve iki akıcı ünsüz arasındaki parazitik ses örneği *cumble*’dir (1948: 48-49).⁴⁵

⁴¹ {-mXş} eki Eski hem de çağdaş Batı Rumeli Türkçesinde {-miş} olarak tek şekillidir (Nemeth, 1980: 122; İğci, 2014: 81-87; Gülsevin 2017: 36-41; Keskin, 2023). Keskin, Herbinus’taki -miş’li örnekler dolayısıyla eserin Balkan özelliklerini gösterdiğini ifade etmiştir (2023). Eserde kalın okunabilecek şu örnekler de vardır: *pachetmysz, tiekielmesz*.

⁴² Bu örneklerde /i/ yerine /ı/ sesini temsil eden harflerin kullanılması Dobruca Tatarcasında var olan /i/ ve /ı/ arasındaki ünlüyü (Doerfer, 1959: 374); Batı Bulgaristan ve çevresindeki ağızlardaki ses değişimini (ör. *abdessiz, gelinim, benim, senin, endirir, elinde* vd. bk. Nemeth, 1980: 122-123) düşündürmektedir. Mollova’ya göre bu değişim kapalı hecelerde meydana gelir (buna rağmen *endirir* örneği!) ve Batı Rumeli grubunun bir özelliğidir (1996: 168).

⁴³ Belirtildiği üzere -miş eki tek şekilli olduğu için hem damak hem de dudak uyumunu bozmaktadır.

⁴⁴ İki kere de *jurekimdan* şeklinde yazılmıştır.

⁴⁵ Aynı sözcükteki aykırılışma Molino’nun sözlüğünde de görülür: *giehendem* (70) (bk. Kartallıoğlu, 2022: 78).

Argenti’de olduğu *peygamber* sözcüğünde monoftonglaşma görülmüştür (Zajączkowski 1948: 58).⁴⁶

Bombaci’ye göre *inyanirem* ve *tiek-* verilerinde Slavca palatalleşme bulunur (1949: 189).

3.1.2.4. Aykırı Gramer Yapıları

Herbinus’ta dikkat çeken hususlar fonolojik belirtilerle sınırlı değildir. “Horae”de hem cümlelerin hem de öbeklerin devrikliğine sıkça rastlanır. Ancak hem yazarın hem yazara yol gösteren kişinin dilsel durumu hem de Balkanlarda konuşulan Türkçenin Avrupa dillerinin etkisinde olması dikkate alındığında bu durumun çok da sıra dışı olduğunu söylemek doğru olmaz. Bununla birlikte bunun dışındaki anormallikler de bulunur.

a) Çifte yönelme hali eki kullanımı: *Iezuŝa Krystuŝa; bifima Alaha*⁴⁷ (Zajączkowski, 1948: 45).

b) Ek eksiklikleri: Zajączkowski, iyelik eki eksikliğinin Türkçeye daha aşına olan 18. yüzyıl yazarlarında da görüldüğünü söyler (1948: 45). Tamlanan / iyelik eki eksikliği: *Alachnin sufragiach / Alachnen sufragiach* (**sufurasına*), (Zajączkowski, 1948: 45); *bysim ginachlary* (**günahlarımızı / *günahlarımızını*). Yönelme eki eksikliği:⁴⁸ *kilisah* (**kilisaya*) “kiliseye”, *gielma* (**gelmağa*) “gelmeye”, *olma* (**olmağa*) “olmaya” (Zajączkowski, 1948: 52). Yükleme eki eksikliği: *jerem teni, hem yczerem chany lezus Krystusunun* cümlesinde *teni(ni)* ve *kani(ni)*.⁴⁹

c) Yanlış ek kullanımı: *senin ady* (**adın*), *senin chuwyaty* (**quvatın*), *ochłun* (**oglu*); *babam bysim*⁵⁰ (**babamız*).

ç) Yanlış sözcüğe hal ekinin getirilmesi: *Babam bejugina* (**beyuk Babama*).

3.1.2.5. Devrik Cümle ve Öbek Yapıları

Herbinus eserinin başında “İbranice, Yunanca, Latince ve Almanca sentaksı” kullandığını dile getirir ve bunu *pater* “baba” *noster* “bizim” dizilimi için kullandığını *babam bysim* ile örnekler (Herbinus, 1675: 7; Zajączkowski, 1948: 44).⁵¹ Dolayısıyla yazarın bu beyanından sonra metinde Türkçe tipi sentaksı -sıklıkla- göremeyişimiz normaldir. Ancak Türkçenin Latince sentaksla eşgüdümlü olduğu kimi yerlerde alışkın olduğumuz söz dizimi de görülür:

Tablo 5 Türkçe sentaksla Latince sentaksın örtüştüğü örnekler

I)	<i>Ethnicus</i>	<i>fui.</i>	
	Dinsiz	edim.	
II)	<i>Tuum</i>	<i>nomen</i>	<i>sanctificetur.</i>
	Senin	adı(n)	haqtır.
III)	<i>Ex Maria Virgine</i>	<i>natu.</i>	
	Maryam anadan	dogmuş	

⁴⁶ Ayrıca; Georgiewits (*pegamber*), Paszkowski (*begamber*), Megiser (*pegamber*) (Zajączkowski, 1948: 58). Benzer durum Palerne sözlüğünde de görülür (Altun, 2022: 153).

⁴⁷ Zajączkowski, bu ikinci örneği *bizim Alaha* olarak düzeltir, ama bu da hâlâ doğal biçim değildir.

⁴⁸ Bu örnekler -özellikle master biçimleri- kontraksiyonla açıklanabilir.

⁴⁹ Zajączkowski, bu örneği iyelik eki eksikliği için sunar (1948: 45).

⁵⁰ Herbinus; Zajączkowski’nin (1948: 44) de belirttiği üzere Bohemus’taki *bisum babamus* biçimini “pleonastik” bulur, ancak yanlış çözümlene yapılarak ortaya *babam bizim* biçimini çıkarır (Herbinus, 1675: 7). Gerçekten de metinde sadece *babam* şekli vardır, olması gereken *baba*’dır.

⁵¹ Bununla birlikte aynı metinde bazı Evanjeliklerin Almancada *Unser Vater* (“bizim baba”) olarak dua ettiklerini de söyler (Herbinus, 1675: 7).

IV)	<i>tertia</i>	<i>die</i>	<i>resurrexit.</i>			
	uçunçi	ginda	kalkmış.			
V)	<i>denuo</i>	<i>in cælum</i>	<i>ascendit.</i>			
	gena	gökga	çıqtı.			
VI)	<i>Unus</i>	<i>DEUS</i>	<i>est,</i>	<i>sed</i>	<i>tres</i>	<i>persone.</i> ⁵²
	Bir	Al(l)ah	vardır,	ama	uç	sayarız.
VII)	<i>Quomodo</i>	<i>te</i>	<i>redemit?</i>			
	Nica	seni	qutqardı?			
VIII)	<i>Ego</i>	<i>te</i>	<i>aqua</i>	<i>baptizo</i>		
	Ben	senin başına	suf	salirem		
IX)	<i>Tu</i>	<i>qualis</i>	<i>nunc</i> ⁵³	<i>homo</i>	<i>tu es?</i>	
	Sen	ne asıl		adam	sen?	

Bu paralelleştirme çabası sonrası “*Ben adam Kristiyan*” gibi Türkçeye hiç uymayan, hatta pek çok Avrupa diline de uymayan cümleler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu metni standardize ederken bu devrikliğin doğal olmadığı konusunda emin olunabilir.

Bombacı’ye göre bu eser doğrudan kaynaktan duyularak değil derleme yoluyla oluşturulmuş olup (Latinceye dayalı olan) ciddi sentaktik hatalar barındırır (1949: 186).

3.1.2.6. Kıpçakça Unsurlar

Yukarıda değinildiği üzere Herbinus Türkçeyi Lvivli bir Ermeni olan Gamotski’den öğrenmişti.⁵⁴ Lviv Ermeni kolonisinin 1510-1670 aralığında yazı dili olarak Kıpçakçayı kullandığı bilinmektedir (Daşkeviç, 1983). Bundan dolayı da -az olsa bile- diğer transkripsiyon metinlerinde görülmeyen bu Kıpçakça özellikleri bu eserde görmekteyiz. Zajaczkowski, tarihi ve modern Kıpçakçanın uzmanı olan bir Türkolog olarak bu özellikleri ıskalamamıştır. Yazarın Osmanlı Türkçesinden farklı olarak kullanıldığını tespit ettiği sözcükler ve karşılaştırma verileri, yorumları şöyledir:

Tablo 6 Zajaczkowski’nin belirlediği Kıpçakça sözcükler

chaysi (= <i>kajsy</i>)	“Oğuzcanın sadece doğu ağızlarında bilinir. Örneğin, Çağataycada, Azerbaycancada ve Kıpçak-Kuman (Polovets dili), Ermeni-Kıpçakça, Karaimce lehçelerinde.”
chutchar- (<i>kutkar-</i>)	“Aynısı geçerlidir.”
boszat- (<i>boşat-</i>)	“Osmanlı Türkçesinde olduğu hâlde, Kıpçakçadaki ‘affetmek, günahını affetmek’ anlamında kullanılmıştır. Bu terimin Hristiyanlık geleneğinde uzun bir geçmişi vardır, zira Kumanlar arasında yazılmış olan meşhur misyonerlik kitabından -Kodeks Kumanikus- bilinir ve eserde pek çok kez ‘absolutio’ anlamında kullanılır.”

Bu sözlükbirimlere ilaveten, yazarın dikkat çektiği, ama doğrudan Kıpçakçaya bağlamadığı⁵⁵ Farsça *peşimān* alıntısının *boszman* /boşman/ versiyonu da daha ziyade

⁵² “kişiler”.

⁵³ “şimdi, artık”.

⁵⁴ Bundan daha önce şunu da belirtmek gerekir ki Herbinus’un Vilnius’ta bulunan Müslüman Tatarlarla tanıştığı bilinmekte ve buna göre Herbinus’un Türkçeyi öğrenmeye öncelikle Tatar lehçesiyle başladığı düşünülmektedir (Zajaczkowski, 1948: 26-27). Bombacı’ye göre de Herbinus’un diline yansıyan Kıpçakça, -Gamotski etkisi yanında- Vilnius’ta bulunan Türk-Tatar cemaatinden olan tanışlarından gelmektedir (1949: 187).

⁵⁵ Sadece Azerbaycan kuzeyindeki Balkar ağzına gönderme yapar.

Kıpçakçadır.⁵⁶ *tiekielmesz* “dökülmüş” verisinin söz başı tonsuzla olması nedeniyle Kıpçakça sayılabilirse (Bombaci, 1949: 188) de bu kesin değildir. Metinde geçen *suf* sözcüğü de Kıpçakçaya atfedilebilecek bir sözlükbirimdir. Her ne kadar tarihî Kıpçak kaynaklarda sözcük tonlu ünsüzle bitse de (*suv* bk. Argunşah ve Güner, 2015: 558, 823, Garkavets, 2010: 1333) *suf* versiyonu ancak ondan gelişmiş olabilir.⁵⁷ Zajaczkowski’nin atladığı başka bir unsur da ekeylem *e-*’dir: “Ne asıl ev(v)el adam edin?”, “Dinsiz edim.”. Bu ekeylem Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde çok büyük çoğunlukla *e-* şeklinde olup (Garkavets, 2010: 465) *Codex Cumanicus*’ta da hem *ér-* hem de *é-* biçimindedir (Argunşah ve Güner, 2015: 467). Bu biçimi Kırım-Tatarcasında (Doerfer, 1959: 389), Karaçay-Balkarca ve Kazakçada da görebiliriz (Johanson, 2021: 565). Bundan ötürü bu unsuru da “Kıpçakça” olarak etiketlemeliyiz. Farsça bir unsur olsa da kullanım sıklığı açısından Oğuz dışı Türk dillerinde “ve” bağlacı olarak *hem/häm* bağlacı birincil durumdadır. “Horae”de Osmanlı Türkçesinin birincil bağlacı *ve*’yi bu metinde göremezken *hem* bağlacı hem standart bağlaç hem de sıralı bağlaç olarak kullanılmıştır. Bu unsurun da bu metin için bir “Kıpçak” ögesi olduğu düşünülebilir.

Zajaczkowski, mastar ve yönelme hâli ekinin kısalarak⁵⁸ (-mAgA⁵⁹ > -mAA) {-mA} şeklinde kullanılması hususunda, Kıpçakça eserlerde *tile-* fiiliyle mastar olarak kullanılan ve *kerek* ile de zorunluluk yapısı kuran (Ermeni-Kıpçakça) {-mA} ekinin etkisinin göz ardı edilemeyeceğini bildirir (1948: 52).⁶⁰ Zajaczkowski, ünsüzden sonra gelen {-nXn} ilgi ekini isabetli bir şekilde Kıpçakçayla ilişkilendirmiştir (1948: 52): *Alachnin, Christosnun*. Bununla birlikte metinde yalın sözcüklere gelen yükleme hali ekinin ikinci varyantı olan {-nX}’yi (*bizni, dünyanı, ölünü, dirini*) bir Kıpçak unsuru olarak işaretlemek yerine Azerbaycan Türkçesi ağzlarıyla ilişkilendirir (Zajaczkowski, 1948: 52).

Metinde *gök* sözcüğüne yönelme hali eki iki kez {-ga} olarak gelmiştir: “Uczumci ginda kalkmisz: giena **giechga** szychty.”; “Giunachlary boszaty r bana, songra **giechga** gielirem.” Eğer bir yazım hatası değilse bunun da bir Kıpçak izi olduğu söylenebilir.

3.1.2.7. Geniş Ünlülü Şahıs Ekleri

Metinde 1. ve 2. teklik zamir kökenli şahıs zamirlerinin farklılığı dikkati çekmektedir: *adamsen, boşatirem, gelirem, inyanirem*⁶¹, *inyanirsen, isterem, istersen, oturursen, salirem, yalvarirem*.⁶² 17. yüzyılın sonunda yazılmış bir eserde {-Am} ve {-sen} şahıs eklerinin görülmesi beklenmediktir; zira bu ekler Osmanlı Türkçesinde (16.yy. sonrası) dar ünlülüdür.⁶³

⁵⁶ Memluk sahası eserlerinde *buşman* şeklindedir (Toparlı, vd. 2007: 39). Ermeni harfli Kıpçakçada *poşuman, poşuman, poşoman, poşman* ve *boşman* olarak kayda geçmiştir (Garkavets, 2010: 1162). Çağdaş Kıpçakta: *buşayman* (Kırgızca), *puşayman* (Kazakça) (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, url-3, 10.02.2023); *boşman* (1) ‘düşünceli, dalgın, keyifsiz; efkarlı’ (Başkurtça) (Özşahin, 2017: 101). Başkurtça örnek Eski Türkçe *buş-* ‘öfkelenmek’ tabanına bağlanabilse de yine aynı dildeki *boşamanlan-* ‘düşünceli, keyifsiz hale gelmek’ (Özşahin, 2017: 101) verisi (yani *boşaman* tabanı) de bunun Farsça sözcüğün şekil değiştirmiş hali olduğunu gösterir.

⁵⁷ Grunin tarafından neşredilen Ermeni harfli Kıpçakça mahkeme tutanaklarında bir yerde *aruf* (< *aruv*) görülür (27. parça) (1967: 132).

⁵⁸ Bu bizim ilavemizdir. Yazar bunu doğrudan ifade etmemiştir. Bombaci; Argenti ve Ferraguto’dan verdiğini örneklerle bu {-mA}’nın {-mAgA}’dan kısalarak bir şekil olamayacağını iddia eder (1949: 189).

⁵⁹ {-mAGA} *kle-* “-mAyI istemek” Ermeni harfli Kıpçakçada görülür (bk. Kasapoğlu Çengel, 2012: 47).

⁶⁰ Yazarın verdiği bilgilere benzer yapılar diğer transkripsiyon metinlerinde de kendini gösterir.

⁶¹ Bombaci, bu çekim ekine yer verip görüş serdetmese de *injanirem* = *inanürim* denklğini vermiş olması dolaylı da olsa Azerbaycan Türkçesi veya Doğu Anadolu ağzları olasılığını düşünmediğini gösterir (1949: 189). Bununla birlikte bunların dar ünlü olarak yorumlanabileceğini destekleyen örnekler yoktur.

⁶² Buna tek istisna: *Al(l)ahının sufraya gelirsün*.

⁶³ Bu yargıya {- (y)Xn} eki dâhil değildir. Birinci şahıs için kullanılan bu ek 14. yüzyıldan (bk. Mansuroğlu, 1959: 172) 17.

Zajaczkowski, bu iki eke dikkat çekerek 15.yy. Osmanlı Türkçesinde tanıklandığını, halen de ağızlarda, özellikle Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yaşadığını söyler (1948: 51). Bu durum; metindeki bir eskicilikten ziyade kaynak kişinin, yani Gamotski'nin, dilsel birikimiyle ilgili olabilir.

Zajaczkowski “*Gerçek günah Adamen.*” cümlesindeki şahıs ekine değinmemiştir. Bu ek iki şekilde tamir edilebilir: I) *adamem*, II) *adammen*. Bu metinde Doğu Anadolu/Azerbaycan Türkçesi varlığını varsayarsak birinci şekli, Kıpçak etkisini varsayarsak da ikinci şekli benimsemeliyiz.

4. SONUÇ

17. yüzyılda Müslüman Türklerin vaftize hazırlanması için neşredilmiş bu matbu eser; yazarı Herbinius tarafından Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmak istenmişse de pek çok noktada ondan uzaklaşmış,⁶⁴ hem Anadolu ağızları hem de Anadolu dışı Oğuz ve Kıpçak izleri taşıyan bir kaynak hüviyeti almıştır. Dolayısıyla eser birçok açıdan incelenmeyi gerektirmektedir.

Eserdeki kalınlık-incelik uyumsuzluğu o dönemde kaynak kişilerin özgün Türkçesinden kaynaklı olabileceği gibi yazardan da kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte özellikle değiştirilen sentaks ve hatalı gramer yapılarının tek sorumlusu yazar Herbinius'tur denebilir.

Zajaczkowski tarafından yapılan ilk çalışmaya, o çalışmadan sonra yapılan çalışmaların yardımıyla takviyede de bulunmaya çalıştık. Yapılacak yeni çalışmalar bu eserde karanlıkta kalan noktaları aydınlatacaktır.

yüzyıla kadar kullanılmıştır (Kerslake, 1998: 192).

⁶⁴ Herbinius, bazı noktalarda *vülgar* telaffuzu kullandığını bildirir (1675: IV; Zajaczkowski, 1948: 46; Bombaci, 1949: 186).

KAYNAKÇA

- Adamović, M. (2009). Floransalı Filippo Argenti'nin notlarına göre (1533) 16. yüzyıl Türkçesi. Ankara: TDK Yay.
- Altun, H. O. (2022). "16. yüzyıl transkripsiyon metinlerinden Arapça ve Farsça alıntılarda fonetik uyarlama örnekleri". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, (74), 149-160.
- Argunsah, M., Güner, G. (2015). Codex Cumanicus. İstanbul: Kesit Yay.
- Barącz, S. (1856). Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol
- Bombaci, A. (1949). "Recenti edizioni di testi turchi in trascrizione". Oriente Moderno, 29 (10/12), 176-189.
- Daşkeviç, Y. R. (1983). "Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapı istorii". Voprosı Yazıkoznaniya, (1), 91-107.
- Doerfer, G. (1959). "Das Krimtatarische", Philologiae Turcicae Fundamenta I. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 434-488.
- Duman, M. (2013). Makaleler: Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine. İstanbul: Kesit Yay.
- Garkavets, A. (2010). Kıpçakskoe pis'mennoe nasledie III. Kıpçakskiy slovar'. Almaty: Kasean Baur.
- Grunin, T. İ. (1967). Dokumentı na Polovetskom yazıke XVI v. (Sudebniye aktı Kamenets-Podolskoy Armyanskoy obşçını). Moskva: Nauka.
- Gülsevin, G. (2017). XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızları. Ankara: TDK Yay.
- Hazai, G. (1990). "Die Denkmäler des Osmanisch-Türkeitürkischen in nicht-arabischen Schriften", Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft. Teil I (Ed. G. Hazai). Budapest, pp. 63–73.
- Herbinius, J. (1675). Horae Turcico-catecheticae, sive institutio brevis catechetica, cuiusdam Turcae circumcisi. Gdansk.
- İğci, A. (2014). 17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin özellikleri. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Johanson, L. (2021). Turkic. Cambridge University Press.
- Karahan, L. (1996). Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. Ankara: TDK Yay.
- Kartalhoğlu, Y. (2022). Stambol'dan İstanbul'a: Osmanlı Türkçesi telaffuz kayıtları (1533-1921 arası Latin harfli metinlerin verilerine göre). Ankara: TDK Yay.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). "Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi". Dil Araştırmaları, 10(10), 17-81.
- Kerslake, C. (1998). "Ottoman Turkish", Turkic languages (Ed. L. Johanson, E.A. Csato), London-New York: Routledge, 179-202.
- Keskin, C. (2023). "Rumelian Turkish features in Pietro Ferraguto's Grammatica Turchesca (1611)". Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
- Mansuroğlu, M. (1959). "Das Altosmanische", Philologiae Turcicae fundamenta I (Ed. Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, Zeki Velidi Togan). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 161-181.
- Mollova, M. (1996). "Balkanlardaki Türk ağızlarının tasnifi". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 44, 167-176.
- Özer, S. (2021). Latin harfli çeviri yazı metinlerinde konuşma dili olarak Türkçe (16. - 18. yy.). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. Adana.
- Nemeth, G. (1980). "Bulgaristan Türk ağızlarının sınıflandırılması üzerine". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1981, 113-167.
- Özşahin, M. (2017). Başkurt Türkçesi sözlüğü. Ankara: TDK Yay.
- Pritsak, O. (1959). "Das Kiptchakische", Philologiae Turcicae Fundamenta I (Ed. Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmuth Scheel, Zeki Velidi Togan) Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 74-87.

Salan, M. (2021). "On the palatal transcription of 𐌆 (ayb) in Armeno-Kipchak texts: A comparative orthographic study of Armeno-Kipchak and modern Turkic languages". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 74(2), 207-221.

Schütz, E. (1968). *An Armeno-Kipchak chronicle on the Polish-Turkish wars in 1620-1921*. Budapest: Akademiai Kiado.

Swiecicka, E. (2000). "Zachariasz Gamocki. A Polish Nobleman in Swedish Service". *Allvarlig debatt och rolig lek, en festskrift tillägnad Andrzej Nils Uggla* (Ed. Elżbieta Szwejkowska-Olsson, Michał Bron Jr.). Uppsala: Lech Sokół.

Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

Yağmur, Ö. (2016). "Mohaç esiri Bartholomeo Georgieviz'in Türklerle ilgili bir kitabı: *De Turcarum Moribus Epitome* (1553)". *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu*, 5-6 Kasım 2012. Ankara: TDK Yay.

Yalçın, S. K. (2018). *Azerbaycan Türkçesi grameri*. İstanbul: Kesit Yay.

Zajaczkowski, A. (1948). *Głosy tureckie w zabytkach staropolskich I. Katechizacja Turecka Jana Herbinusa*. Nakł. Wrocławskiego Tow. Naukowego; skład główny w Państwowym Instytucie Wydawniczym.

Genel Ağ Kaynakları

url-1: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kate%C5%9Fizm> erişim tarihi: 10.02.2023

url-2: https://en.wikipedia.org/wiki/John_Herbinus erişim tarihi: 10.02.2023

url-3: <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 10.02.2023

ICMUSS